Тувинская
республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

РСФСР-ниң Компартиязының
Тыва республика комитединиң,
Тыва АССР-ниң Дээди
Совединиң болгаш Министрлер
Чөвүлелиниң органы

1990 чыл
октябрь
2
вторник
№ 225 (14425)

1925 чылда
үндежилеттинген

Өртээ 3 көп.

«ШЫННЫҢ» БҮГҮ НОМЧУКЧУЛАРЫНГА

● Солун дамчыштыр чугаалажыг ●

Эргим номчукчу! Кандыг-даа чай чок болзуңза, мону төнчүзүнге чедир номчуурунну дилээр-дир бис. Херектиң ужуру чүдел? Шөйбейн-даа, ижин-кара чокка ажык беседадан дорту-биле кылыылы.

Чүнүң дугайында? Чүге барып-барып, күстүң ортан айының чаазында — бачым иш өйүнде чугаа чорудар чүвел? Ажылга саат ужураштыра бербес бе? Ындыг айтырыглар-даа тургустунуп кээп болур. Чугааны ам, ай эгезинде, чорударын үе негеп келди.

Чогум чүл? Келир чылдың чагыдылгазы-дыр. Мынчага чедир чардаалдар, аңаа хамаарыштыр номчукчуларның, силерниң бодалдарыңарны, күзелдериңерни, допчу чүүлдер бээри-биле кызыгаарлаттынып келген бис, ону солун арыннарындан кончуг эки билир силер. А мындыг чугаа силерниң-биле кылбаан бис.

Бо чылдың чагыдылга кампаниязы мурнуку чылдарныындан чүгле ийи ай үргүлчүлээри-биле ылгалдыг. Чүгле ийи ай, тодаргайлаарга, оон бир айы — сентябрь эрте берди. Ам чүгле октябрь ай арткан — октябрь 31-де ук кампания доостур. Ынчангаш бистиң солунну — РСФСР-ниң Компартиязының Тыва республика комитединиң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы болур «Шынны» чагыдып ап четтикпээн номчукчуларны ону бо айда чагыдып алырын сүмелеп тур бис. Бир эвес бо айда чагыдып ап четтикпейн баар болза, болуңун республиказының хүндүлүг солунунга чагыдылга чок артары күзенчиг бе? Ол кымга-даа — өг-бүлеге, коллективке, албан черинге күзенчиг эвези билдингир. Ам-даа үе бар ышкажыл, ында чүү боор, акшам үнүп келирге, чагыдып-ла алгай мен деп чиик бодаар болза, кызыы үе манаар эвес, канчангаш-да көрүптерге, харлыг кыжы дүжүпкен болур болгай. Сарыылдыг номчукчу ындыг байдалга таварышпазын бодаар.

Маңаа хамаарыштыр сагындырып кагза чогуур чүүл бар. Ол чүл дээрге, январь 1-ге чедир чагыдылганың тиражы чеже болдур, бүдүн чыл дургузунда ол-ла хевээр артар. Ол бүгү саазынның ниитизи-биле чуртка чедишпези-биле тайылбырлаттынар. Ону номчукчу ам билир, ону херек кырынга эскерген-даа. Ылангыя бо чылдың ийиги чартыында хоорайларның, районнарның төптеринде киоскилерге республика солуннарын сатпаан болгай. Чылдагааны — саазын чок. Ынчангаш киоскиге идегээн херээ чок. Ындыг байдалдың келир чылын тургустунуп келири база магат чок. А ындыг саарылгаже үнүп турар солуннарның, журналдарның тиражтары улам кызырлып турар дээрзин база сагындырып каалы.

«Шын» солун келир чылын неделяда 5 катап үнер. Чылда 260 номер парлаттынар, оон чылда чагыдылгазының өртээ 15 рубль 60 копеек дээрзин номчукчулар билир. Солуннуң өртээ аартаан деп чүве бүгүдеге билдингир. Ынчалза-даа солунну чагыдып алырынга ол ындыг кончуг каража болдурбас [illegible] бодаар бис. Маңаа кол-ла чүве — өг-бүле бюджедин таарыштыр көрүп тургаш, үе чылыспайн, ону чагыдып алза-ла дээре. Хууда чагыдылгалыг болурундан эки чүве чок. Бодап көрүңерден, чижээлээрге, «Шынның» бир экземпляры киоскилерге 10 көпеек болур-дур, 260 номерни чылда садып келирге, ниитизи-биле 26 рубльди чарыгдаар силер. А бүдүн чылда чагыдып алырыңарга, чүгле 15 рубль 60 көпеек үндүрер силер. Чагыдып алыры азы садып ап турары эки-дир бе, бодап көрүңерден.

Аңаа хамаарыштыр бир чугаалап каар чүве бар. 15 рубль 60 көпеек дээрге — эң бедик өртек эвес-тир. «Известия» солуннуң чылда өртээ 22 рубль 56 көпеек, а «Правданың» — 19 рубль 92 көпеек болгай. А бистиң «Шын» солунувустуң өртээ оон элээн чиик ышкажыл, ам рынок экономиказынче шилчип турар нарын үе турзажок, ону чагыдып ап болурунуң аргазы кижи бүрүзүнде, өг-бүле бүрүзүнде бар-дыр.

Чагыдылга чер-черде канчаар чоруп турарыл? Ону хүндүлүг номчукчу билип алыксаар болбайн аан. Сентябрь 15-ке чедир «Шын» солунну чүгле 1391 экземплярны чагыткан. Республиканың үндезин чурттакчы чонунуң өг-бүле бүрүзүнге хамаарыштыр алырга, ол шуут эвээш. Амгы үеде «Шын» солун 28 муң экземплярлыг үнүп турар. Эрзин, Бай-Тайга, Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик районнар каттышкаш 912 хире солун чагыткан. Чөгенчиин көрүңерден. Республика найысылалы Кызылда ук солунну чүгле 156 кижи бижиткен. Таңды, Кызыл, Сүт-Хөл, Бии-Хем, Мөңгүн-Тайга, Каа-Хем, Тес-Хем районнарда «Шынның» чагыдылгазы оожум темп-биле чоруп турар. Ол районнарның «Союзпечать» черлериинден медээлер айыткан үезинде келбейн турар. Чагыдылганың районнар аайы-биле байдалы эртен тодаргайы-биле билдине бээр. Ону солунга дыңнадыр бис. Оон чогуур түңнелди үндүрер апаар.

Үстүнде сан-түңнерден алгаш көөрге, номчуларның чагыдылгага хамаарылгазы янзы-бүрү ышкажыл. Амгы үеде ол ындыг болур-даа ужурлуг. Ынчалзажок «Шынга» номчукчуларның хүндүткели улуг. Маңаа чижек кылдыр Таңды районнан номчукчу Альберт Ондарның мынча деп бижээнин (солунга үнген) чижекке киирип каалы: «Мен бир хүн-даа солун номчувайн баар болзумза, сагыш саарзык, бир-ле чүвени чедир кылбаан ышкаш апаар мен». А өске номчукчунуң бодалы аңаа сыр дедир. Ол мынча дээн (ол дугайы бистиң солунарга үнген): «Солуннар чагытпайн турар мен. Ам оларның өртек-үнези улгаткан болганда, мырыңай чагытпас мен».

Аңаа хамаарыштыр чүңү чугаалап болурул? Ийи аңгы бодал, ийи аңгы үзел ышкажыл. Чагыдылгадан ойталаар чоруктуң бир чылдагааны акша-төгерик-биле холбашкан болбайн аан. Оон башка амгы үеде солунга хандыкшыл, сундулал чок кижи черле турбас. Материал талазы-биле чедишпес чорук — ажыы-биле чугаалаарга, бир моондак ол-дур. Ынчалзажок өг-бүле бюджединиң үстүнде чугаалаанывыс ышкаш, чөп чарыыр, чөп таарыштырар херек. А кандыг-даа хамааты кижи угаан-бодал талазы-биле хоозуралга, чугаалажып турары дег, ядараашкынга таварышпас дээш боду бүгү-ле чүвени кылыр ужурлуг. Угаан-бодал талазы-биле ядараашкынга таваржыры дег ындыг хоозураашкын кижиге черле турбас. Ынчан Максим Горькийниң шиизинде дег, «дүвүнче» дүлдүнүп кире бергенивис ол. Ынчангаш ам чүү чугула ышкаш-тыр: почтачының хүн бүрү чедирип эккеп бээри чагыдылга херек-тир. Ындыг болганда, эргим номчукчу, «Шынны» бо айда чагыдып ал. Ынчан келир чылын «Шынны», бо чылын кожаңдан, редакцияның бодундан дилеп кээп турганың ышкаш, ындыг чегенчиг байдалга таварышпас сен. Ындыг байдалга таварышпас дизе, чүгле чылда чагыдар апаар.

«Шынның» редакциязы бо чагыдылга үезиниң кампаниязында чүгле номчукчуларынга ынанып олурбаан. Редколлегияның тускай даалгазы-биле оон ажылдакчылары бүгү районнарга барып, ол талазы-биле чогуур ажылды чоруткан. Бо айда-даа ындыг янзылыг ажыл улам күштелир. Ужуражылгалар, беседалар, чугаалажыышкыннар үезинде чамдык черлерге бир мындыг «хоочулуг» аарыгның тывылганын олар дыңнадып келгеннер: «Чагыдылга-ла чагыдылга. Кулак уюк болду. Дөмей-ле чагыдып алыр улус-тур бис. Чагыдылгаңарның хуусаазын чыл санында декабрь айга чедир узадыптар ышкажык. Чыл төнчүзүнге чедир чагыдып-ла алгай бис, ында чүү боор». Эргим номчукчу, ам ындыг узадыышкын турбас дээрзин баш удур сагындырып каалы.

Чагыдылганы бистиң номчукчуларывыс бисти хомудатпайн бижидип алыр деп чүвени билир бис. Ынчалзажок оларның негелдези бистен улуг. Угаан-бодал талазы-биле оларның негелдезин чүнүң-биле, канчалдыр өөртүр ужурлуг бис? Ол дугайын маңаа ыттавайн баар болза, соокта бажыңның форточказын ажык кааптары-биле дөмей апаар. Ол дугайында номчукчуларның саналдары дыка хөй. Чаңгыс-да чижектеп киирээли. Улуг-Хемде № 1 школаның башкызы Маскыр-оол Тартан-оол: «Шын» солун улуг-хүнде үнмес дээрзинге дыка-ла таарзынмас-тыр мен. Номчуштуг материалдар улуг-хүн номерлеринге үнер чорду. Улуг-хүнден өске хүнну солун үнмес кылдыр шилип алза». Ындыг янзылыг айтырыгларны редакция боду номчукчуларның санал-оналдарын барымдаалап, оларга таарымчалыг кылдыр шиитпирлээр.

Келир чылын солуннуң арны канчалдыр өскерлирил? Номчукчулар ындыг айтырыгны бистен чөптүг-биле айтырар. Аңаа политика, экономика, культура талазы-биле ниити чүүлдер чугаалавайн, дараазында чүүлдү чугаалап каап болур. Ол дээрге номчукчуларның боттарының сүмелери-биле тывылган чүүлдер-дир. «Шын» солунда чыл бүрүде чаа-чаа номчуштуг рубрикалар, булуңнар, арыннар делгемчип олурар»—деп, бир номчукчу бижээн («Шында» үнген). Ол үнелел чоргааралды биске болдуруп турар.

Чүгле мындыг чүүлдү демдеглеп каалы: Бо чылын тывылган чаа мындыг рубрикалар дараазында чылын уламчылаар: «Үенин судалы», «Хостуг индир», «Чылыг сөс», «Чагаалардан», «Номчукчунуң баштайгы чагаазы», «Чагааның изи-биле», «Шынның» тайылбырлакчызынга сөс», «Хүннүң темазы» болгаш өске-даа. А редакцияның киилдистериниң келир чылын солун арыннарынга чүнү чырыдары тускай үнер.

Ынчангаш «Шын» солуннуң редакциязының күзели бо: «Шын» солунну чагыдып алырынче далажыңар. Чагыдылга октябрь 31-де доостур дээрзин утпаңар.

КУЛЬТУРА АЖЫЛДАКЧЫЛАРЫ-БИЛЕ УЖУРАЖЫЫШКЫН

Сентябрь 29-та Кремльге ССРЭ-ниң Президентизи М. С. Горбачев совет культураның ажылдакчылары-биле ужурашкан.

Культура хөгжүлдезиниң айтырыгларының талазы-биле болган ажыт-чажыт чок ол чугаалажыышкынга болгаш санал-онал солчулгазынга Совет культура фондузунуң баштаар чериниң даргазы Д. С. Лихачев, РСФСР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң даргазы С. В. Михалков, ССРЭ-ниң Театр ажылдакчыларының эвилелиниң баштаар чериниң секретары М. Ф. Шатров, «Литературная газета» солуннуң кол редактору Ф. М. Бурлацкий, ССРЭ-ниң культура министри Н. Н. Губенко, «Новый мир» журналдың кол редактору С. П. Залыгин, ССРЭ-ниң Күркино даргазы А. И. Камшалов, Москваның «Ленком» театрының директору М. А. Захаров, РСФСР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң даргазының оралакчызы Ю. В. Бондарев, «Советская культура» солуннуң кол редактору А. А. Беляев, композитор Г. В. Свиридов, ССРЭ-ниң Президент чөвүлелиниң кежигүнү Ч. Айтматов, ССРЭ-ниң Театр ажылдакчыларының эвилелиниң баштаар чериниң даргазы К. Ю. Лавров, ССРЭ-ниң Президент чөвүлелиниң кежигүнү В. Г. Распутин, ССРЭ-ниң Кинематографистер эвилелиниң баштаар чериниң даргазы Д. Худоназаров, ССРЭ-ниң Уран чүүл академиязының президентизи Б. С. Угаров, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң комитединиң даргазының оралакчызы Ю. Б. Соловьев, цирк директору Ю. В. Никулин, РСФСР-ниң Театр ажылдакчыларының эвилелиниң баштаар чериниң даргазы М. А. Ульянов, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Националдар Совединиң Даргазының оралакчызы Б. И. Олейник, чурулга уран чүүлүнүң А. С. Пушкин аттыг күрүне музейиниң директору И. А. Антонова, Уругларга болгаш аныяктарга кино болгаш телевидение талазы-биле Бүгү-эвилел төвүнүң уран чүүл удуртукчузу Р. А. Быков, ССРЭ-ниң Чурукчулар эвилелиниң баштаар чериниң даргазы А. В. Васнецов киришкен.

Ужуражыышкынга санал бергеннер рынок харылзааларынче шилчип турар байдалдарда бистиң хөй националдыг культуравыстың моральдыг болгаш материалдыг деткимчезинче, ниитилелдиң болгаш чоннуң мөзү-шынар кижизидилгези дээш культура ажылдакчыларының харысалгазынче, чуртка хамааты чөпшээрежилгени бир демниг хөделиишкин-биле чедип алырынче онза кичээңгейни угландырып турган.

Ужуражыышкынның киржикчилери ССРЭ-ниң Президентизинге кыйгырыг чагааны дамчыдып берген.

М. С. Горбачев түңнел сөзүнге дискуссияны ниитилештирип түңнээн.

Ужуражыышкын каш шак уламчылаан, ол принципиалдыг чугааның, бот-боттарынга бүзүрежириниң болгаш боттуг шиитпирлерни дилеп тыварының байдалдарынга эрткен.

Ужуражыышкынга Е. М. Примаков, А. С. Дзасохов, Г. В. Семенова, И. Т. Фролов киришкен. Ужуражыышкынның долу отчёдун төп солуннарда парлаан.

(СЭТА).

Таңды районда «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйында хоочун механизатор К. С. Оюнну танывас кижи чок. Ол 1958 чылда Кызылда көдээ ажыл-агыйның механизация училищезинге трактористер курузун дооскан. Кара-оол Сыратович үжен чылдың час, күстерин хову-шөлдерге эрттирип, чаңчыл ёзугаар тракторну комбайнга солуп, ээлчеглиг сезоннарга ажылдап келген. Бо хүннерде К. Оюн, Анай-оол Салчактың бригадирлээн № 3 бригадазында тараа ажаалдазында ажылдап турар. А «К-700» маркалыг тракторун оглу Орланга хүлээдип берген. Орлан Кара-оолович күскү чер аңдарылгазын чорудуп турар.

Вячеслав МОНГУШ.

ЧУРУКТА: Хоочун механизатор К. С. Оюн.

СЭТА-НЫҢ ДЫҢНАДЫЫ

1990 чылдың сентябрь 29-та Москваның-биле 16 шак 27 минута турда «Прогресс М-5» деп чүък корабльин «Мир» комплекске тудуштурган. Тудуштурулганы автоматика дузазы-биле боттандырган. Ол ажылдың кандыг янзылыг боол турганын космонавтылар хайгаарап турган.

«Прогресс М-5» корабль орбитада ажылдап турар комплекске кывар-чаар материалдарны, аъш-чемни, ижер сугну, почтаны болгаш өске-даа чүүлдерни чедире берген. Ол корабль космонавтыларның чоруткан чүгүн Черге чедирип келир.

Телеметриктиг информациядан алырга космонавтылар Геннадий Манаков, Геннадий Стрекалов оларның кадыының байдалы эки, бүгү аппаратуралар болур-чогууру-биле ажылдап турар.

КОНФЕРЕНЦИЯ БОЛУП ЭРТКЕН

РСФСР-ниң Коммунистиг партиязының Тожу район конференциязы болуп эрткен.

«Партияның Тожу райкомунуң ажылының отчёдунуң болгаш СЭКП-ниң XXVIII съезиниң шиитпирлерин күүседир талазы-биле районнуң партия организациязының сорулгаларының база районнуң партия организациязының ажыл-чорудулгазының программазының дугайында» илеткелди РСФСР-ниң Компартиязының Тожу райкомунуң ийиги секретары С. Н. Салчак кылган. Районнуң партия организациязының ревизия комиссиязының отчёт илеткелин оон даргазы В. С. Дамдын-оол кылган.

РСФСР-ниң Компартиязының Тожу райкомунуң районнуң партия организациязының, контроль комиссиязының чаа составтарын, республиканың партия конференциязынче делегаттарны конференция соңгаан.

Партия райкомунуң бирги секретарынга мурнунда Тыва агроүлетпүр эвилелиниң түс чериниң экономиктиг харылзааларының болгаш Соңгу чүктүң экономиктиг хөгжүлдезиниң талазы-биле кол специалист турган С. С. Танаа соңгуткан. Партия райкомунуң ийиги секретарынга Т. С. Таргын соңгуткан.

Районнуң партия организациязының контроль комиссиязының даргазынга А. Д. Колевти соңгаан.

РСФСР-ниң Компартиязының Тыва республика комитединиң секретары А. К. Канзай конференцияның ажылынга киржип, чүве чугаалаан.

ҮЕНИН СУДАЛЫ

ДҮҮН

ОРАЙТААР ДЕП БАРДЫ

Кызыл хоорайның партия организацияларының секретарьларының чөвүлел хуралы болуп эрткен. Аңаа 6 чүүл айтырыгны чугаалашса-даа, оларның эң-не дүвүренчии — күскү дүжүт ажаалдазының дугайында болган.

Мурнундагы үелерде Тывага ногаа болгаш картофельди берип турган регионнар ону бо чылын берип шыдавас, чүге дээрге боттары дүжүдүн ажаап ап чадажып турарлар. Ындыг болганда, республиканың хову-шөлдеринде үнген чүү бар болдур, шуптузун дүрген ажаап албас болза, ажыы-биле чугаалаар херек —аш-чутка таваржып болур бис. Ынчангаш бо хүннүң соңгаарладыр аргажок эң чидиг айтырыы —дүжүт ажаалдазы. Ындыг турбуже, амга чедир ажаалдада организас чок чүүлдер, ой-шаанда шиитпирлеттинмээн айтырыглар, кижилерниң шүшпен болгаш тоомча чогу шуут кайгамчык. Хоорайжыларны совхозтарның шөлдеринден картофель казып алынар дээрге, транспорт үндүрүп бербин, ажылдың өртээн төлезин деп негелде кылып олурар: боттарының ижер-чиириниче боттары сагыш салбаска, хлебти дайнаан, ааска кым суп бээрил? Бо дугайында бүгү хөй-нииити боданып, дүрген шимченмес болза, даарта орайтап болур.

ТЫВАГА ТЕЛЕВИДЕНИЕНИҢ БИР ХЕВИРИ

Чоокка чедир ССРЭ-ниң девискээринге Телевидение болгаш радиодамчыдылга талазы-биле күрүне комитеди монополисчи байдалга турган. Ынчалза-даа бистиң ниитилелдиң иштинде болуп турар чаартылгалар, ажык-чарлыг чорук, демократчыдылга, эде тургустунуушкун ындыг байдалды үндезини-биле өскерткен. Бо чылдың июль 14-те «ССРЭ-ге телевиденияни болгаш радиодамчыдылганы демократчыдарының болгаш хөгжүдериниң дугайында» ССРЭ-ниң Президентизиниң Чарлыы үнген. Ол Чарлык бүгү Советтерге, хөй-нииити организацияларынга, партияларга теле, радио төптерни болгаш студияларны тургузар эргени берип турар.

Кызылда чоокта чаа тургустунган «Тыва электроника» эртем-бүдүрүлге каттыжыышкыны чоннуң национал телестудиязынга белеткээн дамчыдылгаларны чер-черлерге дамчыдар сорулга-биле телестанцияларны тургузар ажылды чорудуп эгелээн.

Дамчыдылгаларны видеокассеталарга бижиттиргеш, чер-черлерде телестанцияларны дамчыштыр эфирже үндүрер. Ынчангаш Тываның суурлары күрүнениң Төп телевидениезиниң каналдарындан аңгыда, «Тыва электроника» каттыжыышкынының каналын көөр аргалыг болур. Оон дамчыдылгалары чоннуң чагыгларын ёзугаар тургустунар болгаш республиканың амыдырал-чурттагазының янзы-бүрү талаларын чырыдар. Телестудияның дамчыдылгалар бижиттирген видеокассеталарын чер-черлерде ажылдап турар видеосалоннар база ажыглап болур.

Бир эвес кандыг-бир көдээ Совет бодунуң девискээринге телестанция тургузарын чурттакчы чон-биле сүмелешкеш шиитпирлеп алган болза, ол «Тыва электроника» каттыжыышкыны-биле керээ чарар. Телетехника өртээ 20 муң рубль. Ай санында телевизорлуг өреге бүрүзүнден 15 рубль дадывырны тыртар. Ол дадывырны дамчыдылгалар белеткээринге ажыглаар. Бир эвес керээ чарыксаар Советтер бар болза, Кызыл хоорай, Рихард Зорге кудумчузу, 248 адресче чагыын киирер.

Шак мындыг солун болгаш кижилерни кичээндириптер медээни «Тыва электроника» эртем-бүдүрүлге каттыжыышкынының даргазының оралакчызы Михаил Санчаа дүүн редакцияже дамчыткан.

БӨГҮН

СУРАГЛЫГ РОМАННЫҢ АВТОРУНГА

Чингис-Хаан дугайында сураглыг романның автору Василий Янчевецкий чээрби чылдар үезинде келгеш, Өөкке чурттаан.

Ол төөгүге холбашкан чогаалдарны биживишаан, ук черниң улуг, биче чурттакчыларын медицина, культура болгаш чырыдыышкын талазы-биле эки чүүлдерге өөредип, боттуг дузаны чедирип турган.

Василий Янчевецкийниң төрүттүнгенинден бээр 115 чыл юбилейин Кызылга демдеглеп эрттирери-биле оон оглу Михаил Янчевецкий баштаан чогаалчылар, эртемденнер, Минусинскиниң музей ажылдакчылары дүүн найысылал Кызылда чедип келген.

Василий Янчевецкийниң 115 чыл оюнга тураскааткан конференция бөгүн ТДЛТЭШИ-ниң хуралдаар залында ажылын эгелээн.

Республиканың В. Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрында дүвүренчиг байдал

СЕЗОНГА БЕЛЕН ЭВЕС

Октябрь 11—республиканың төөгүзүнге уттундурбас хүннериниң бирээзи. Ол хүн Тыва Арат Республика Совет Эвилелиниң өг-бүлезинге эки тура-биле каттыжып кирген. Бо чылгы театр сезонунуң ажыдыышкыны ол хүнге тураскааттынган болгаш тыва театрның үндезилекчилериниң бирээзи, драматург Виктор Шогжапович Көк-оолдуң «Хайыраан бот» деп шиизи-биле эгелээр турган. Республика солуннарынга, телерадиодамчыдылгаларга база хоорайның төп кудумчуларынга театрның репертуарын чарлаан.

Театрның 55-ки сезонунга белеткел ажылдарын сонуургап көөрү-биле чеде бээривиске, артистер-биле театрның директору С. Л. Оюн дүвүрээзиннинг байдалда чугаалашкан тур. Херектиң ужуру болза, октябрь 4-те болур театрның сезонга белеткелиниң дугайында чугаалажыр хуралга директор Сиин-оол Оюн ажылдан халажыр дугайында билдириишкинни киирген болган. Оон-биле кады театр сезону ажыдыышкынынга белен эвес болган. Бо хире берге байдалда директорнуң ажылдан үнер дей бергени артистерни улам дүвүреди берген.

Ынчангаш бөгүн «Кул», Владимир Серен-оолдуң «Эпесай-Мерген» деп шиилерин белеткеп турган артистер далаштыг, онза хуралды чыылдырган. Аңаа артистер көрүкчүлер хүлээп алырынга белен эвезин айыткаш, сезон ажыдыышкынын соңгаарладыр, бир эвес кылыр ужурлуг ажылдар негелде ёзугаар шиитпирлеттинмес болза, театрны шуут хаарынга чедир айтырыгны артистер тургузуп келген. Директор Сиин-оол Оюн кандыг-даа берге үе турза, чоңга ылап бараан болур, бо айтырыглардан «эштип үнер» аргазын тывар дээр саналды киирген. Артистер «Дөңгүр-оолдап», «буу-хаалап» турган херээ чок, айтырыгны хүнү-биле дарый шиитпирлээр деп негелдени салган.

Театр 55-ки сезонунга чүге белен эвес болганыл? Театрга кирип келген кижи соогунга шыдавас, бөгүнге чедир чылыг кииртинмээн. Септелге барык кылдынмаан. Театрның тудуу — РСФСР-ниң Күрүне шаңналын алган болгай. Ол хирезинде оон дээвиринден дамдылаары улам чыдавышаан. Оон септелгезинге чарыгдаан 210 муң рубль куруг барган. Радио-чырык, баш таартыр чер, склалтар, чогаалыкчы цехтер сезонга белен эвес. Ол ышкаш кадрлар айтырыы база үзе шиитпирлеттинмээн. Театрда шии тургузар болгаш хөгжүм кезектериниң эргелекчилери чок. Кол инженер база-ла тывылбаан. Билет тарадыр, садар ажылдарны харыылаар администратор бөгүнге чедир чок. Безин чадаарда, буфетке ажылдаар кижилер, кассирлер, вахтерлар дээш, өске-даа ажылчыннар чок болуп артпышаан. Оон кадында орус бөлүктүң режиссёру Михаил Косман сураглаарга сураа үнмес, ис чок читкен. Театрның ажыттынар сезонунга чедир каш хонук арткан. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, театр сезонунга белен эвес. Ынчангаш, бир болза бир-ийи ай дургузунда белеткел ажылдарын чоруткаш, ам сезонну ажыдып болур дээрзин тыва бөлүктүң режиссёру Ирина Лопсан, артист Зоя Байыр-оол, режиссёр Каадыр-оол Сагды, өске-даа артистер шыңгыы негээн болгаш дүвүрээзинниң тускай онза комиссиязын тургускан.

Театр сезон ажыдыышкынынга белен болур бе, азы айтырыгны өскээр канчаар шиитпирлээрин октябрь 4-те болур хөгжүм-шии театрының коллектив хуралы шиитпирлээр. Ол дугайын солунга база катап чырыдар бис. Байдал бөгүн дүвүренчиг болуп артпышаан.

Сарыг-оол КУУЛАР.

ДААРТА

БИР ДУГААР КИРЖИРЛЕР

Дагестан АССР-ниң төвү Махачкала хоорайга октябрь 3-тен 7-ге чедир Бүгү-россия фестивалы болуп эртер.

Аңаа чүгле көдээ херээжен спортчулар, ажылчыннар киржир. Херээженнерниң көдээ культура-спорт фестивалынга РСФСР-ниң автономнуг республикаларының, областарының, автономнуг округтарының төлээлекчилери баар болгаш спортчу база ажылчын мергежилге маргыжарлар.

Фестивальдың программазы кончуг солун. Ында хол бөмбүү, ГТО-нуң бүгү чадалары, стол теннизи, автомобиль башкарары, инек саары улусчу чогаадылганың боттывынгыр уран чүүлү кирип турар.

Бистиң республиканың төлээлекчилери аңаа бир дугаар барып киржир. Команданы республиканың «Урожай» спорт клувунуң директору Н. Б. Кувезин удуртуп чоруур. Команданың составында Чадаанада райпо чолаачызы Римма Монгуш, Чөөн-Хемчик районнуң «Большевик» совхозунуң саанчызы Жанна Монгуш болгаш хол бөмбүкчүлери кирип турар.

Аңаа олар өске девискээрлерниң төлээлекчилери-биле арга-дуржулга солчурлар. Ындыг фестивальды бистиң республикага моон соңгаар организастаарын планнап турар.

(Бистиң корр.).

КЕЗЭЭДЕ ЧОН ДЭЭШ, ЧОНУ-БИЛЕ АЖЫЛДААР

Бай-Тайга районнуң XIII партия конференциязынга олурушкаш, ажыы-биле чугаалаарга, ук районнуң партия ажылында чаа чүлер бар ирги деп, ажык-ла кулак салып дыңнадым. Чүге дээрге амгы шаг-үе чаа арга-биле ажылдаарын негеп турар. Оон башка бурунгаарлап шыдавас бис.

Кандыг-даа хуралдың, эң ылаңгыя отчёт-соңгулдалыг конференцияның канчаар болуп эртерин баштай-ла илеткел ужуктаар, ёзулуг шын, негелделиг чугааны илеткел эгелеп, көзеп каар. Ийи чыл дургузунда кылып келген ажыл, эрттирген хурал-суглаалар дөй болбайн аан. Партия райкому ажыл-агыйга кирипшпес, командылавас деп айтыышкынныг болза-даа, дөмей-ле бүгү районда экономиктиг болгаш социал хөгжүлдеде дээш бүрүн-биле харыылаар хевээр. Ындыг болганда, партия райкомунуң отчёттуг илеткелин белеткеп тура, ийиги секретарь Х. Б. Сагаан-оол кайы-бир адырның ажылының дугайын ыяап-ла сайгарарын бодаан. Ынчангаш хөй айтырыгларның шиитпирин чырыдар дээр болза «хойтпактап» каапканы ол болур. Мону удурталга болдургаш, чүгле чаңгыс айтырыгны — Бай-Тайга районнуң партия амыдыралында чаа чүү барын номчукчуларга таныштырарын оралдажып көрейн.

Илеткелден одуруглар: райкомнуң ажылдакчылары тус-тус эге организацияларга быжыглаттынган, партияның организастыг болгаш полит-массалыг ажылынга практиктиг дузаны чедирип келген.

Понедельник санында пленарларны ийиги секретарь эрттирер. Эрткен неделяда кылганын анализтээр, келир үеде чүнү кылырын планнаар, чамдык харысалгалыг эштерниң информациязын дыңнап турар.

Райкомнуң улузу понедельник, вторникти эге организацияларга барып, дуза чедирериниң хүннери кылган. Партия организацияларының ажылын идепкейжидер, оон секретарьлары-биле ажылды холга алган. Ай санында-ла оларның өөредилгезин кайы-бир организацияның баазазынга эрттирерин практикалап келген. Үнүүшкүннүг кичээлдер «Тээли», «Мурнакчы» совхозтарның баазазынга, районнуң кижи эмнелгезиниң партия организациязынга эрткен. Секретарьлар ол кичээлдерге документилер-биле ажылдаарын, хуралдың белеткээрин база эрттирерин, [illegible] организастаарының дуржулгазын өөренгеннер.

«Тээли» совхозта партком партия хуралдарын белеткеп база эрттирип турарының практиказының дугайында база районнуң кижи эмнелгезинде партия организациязының бюрозунуң коммунистер-биле бот-тускайлан ажылының дуржулгазының дугайында айтырыгларны партия райкомунуң бюрозунга чугаалашкаш, оларның дуржулгазын партия эге организацияларга нептереди тараткан.

Отчёт дыңнаары, характеристика балылаары «Мурнакчы», «Бай-Тал» совхозтарда парткомнарда, райпода, Тээлиниң № 1 школазында, амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелинде эге организацияларда чечимчелиг.

Коммунистерниң авангардчы ролюн база эге организацияларның дайынчы арга-шинээн бедидериниң республика көрүлдезинге киришкен. Оон түңнелин СЭКП райкомунуң бюрозунга чугаалашкан. Районнуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелинде, район эмнелгезинде, № 3 школада, тудуг-септелге участогунда эге организациялары (секретарьлары Ч. Хертек, Н. Хертек, З. Иргит, А. Сүге-Маадыр) коммунистер-биле ажылды чаартып, социал-экономиктиг айтырыгларның ролюн бедиткен.

«Мурнакчы», «Тээли» совхозтарда парткомнарның ажылында чаа дилээшкиннер бар, ынчалза-даа ол ажыл-агыйларда экономиктиг көргүзүглер бергай. А ажыл-агыйлар аразында көжүп чоруур механизастаттынган колоннада, райкүүскомунуң саң килдизинде, эге организацияларда эде тургустунуушкунуң оожум.

Партия райкомунуң кижилер-биле ажылдаарының арга-хевиринде чаа чүүл — өг-бүлелерни кежээки, эртенги шактарда кезип, ажыы-биле чугаалажыр, школачылар-биле ужуражып, кичээлдеринге, класс шактарынга олуржур, аныяктар-биле ужуражырын практикалап турар.

Райком хүннериниң мурнунда 1—2 хүн эрттирип турган болза, ам 7—10 хонук дургузунда эрттирер апарган. Ол хүннерниң планын [illegible]. Ол хонук арда лекция, беседалар, кежээлер организастаар, райкомнуң ажылдакчыларының боттарының белеткээни концерттерни көргүзер, хол бөмбүүнге дээш спортчу маргылдаалар эрттирер апарган. Оон аңгыда, эге организацияларның профэвилелдериниң болгаш хөй-ниити организацияларының ажылынга практиктиг дуза чедирер, бригадаларда, агитквартираларга улус-биле ужуражыр.

Райком хүннериниң эрткен чон хуралынга түңнээш, анаа районнуң хамаарышкан организацияларының удуртукчуларын чалааш, чоннуң тургускан айтырыгларын шиитпирлээр апарган.

Партия райкомунуң секретарьлары Шуй, Дапсы-Аксы, Бай-Тал суурларга улусту хуу айтырыглар талазы-биле хүлээп алгылаан...

Үстүнде фактылардан алырга, шынап-ла, райком отчёттуг үениң дургузунда чамдык чаа чүүлдерни кылып келген-дир. Илеткелде ындыг. А бистиң ам көдүрген айтырыывыстың талазы-биле делегаттар чүү дээнил, оларның саналындан база маңаа киирери черле артык эвес:

«Тээли» совхозтуң партком секретары **Мария ООРЖАК**:

— Айтырыгларны райком хөйнү чугаалашкан, а түңнел эвээш. Эң-не шаптыктыг чүве — кем-херек үүлгедии кызырылбаан. Чүге дизе райком, парткомнар болгаш эге организациялар кижилерниң идепкейин кем-херек үүлгедииниге удур моощуп шылаваан. Кижилер-биле хүн бүрү харылзаа чокта, чүнү бодап турарын билип албаанда ажылдаары берге. Бөдүүн чон-биле харылзаа дыка кошкак.

Тээли кожээ Советиниң күүскомунуң даргазы **Салбак ДОПУЛ**:

— Чоннуң чурттап турар чериниң аайы-биле ажыл кошкак. Чүгле кижилер-биле, чон-биле ажылдаар, ынчан кем-херек үүлгедии эвээжээр.

Райкомнуң ажылының стилинде, методунда бир эки чүүл болза, райком хүннери. Орта улус чаңчыттып калган, манап турар. Ону чон ээжок [illegible]. Ынчалза-даа бистиң бо Тээли суурга ону эрттирери-биле 2-3 катап [illegible]. Ол хүннерге комсомолду [illegible] киириштирер херек. Аныяктар-биле, ажыл чоктар-биле ажылдаар херек.

Бистиң райком биле райкүүскомда, чижээ, эмнелгени харыылаар 1-1 кижи бар болгай. Олар кады ажылдазын. Олар эмнелгеде шиитпирлээр ужурлуг айтырыглар дээш биеке, кожээ Советке, мынчага келбеди.

Райкомнуң килдистери чон-биле ажылдаарда тус-тузунда-дыр. Ол четпес. Кады деңге ажылдаар херек.

«Кызыл-Даг» совхозта партком секретары **Елена САЛЧАК**:

— Эрткен үеде райкомнуң кылып келген ажылы чүгээр. Ынчалза-даа хөйнү кылып болур турган. Чижээ, ооң 40 ажыг кежигүннери шупту чон ортузунче кирер ужурлуг. Шаг-үе бистен өскээр, бир янзы ажылдаарын негеп турар. Дидим, шалыпкын ажылдаар болза эки.

Тээлиниң № 1 школазындан делегат **Аңгаар-оол ХЕРТЕК**:

— Райкомнуң аппарат улузу эге организацияларның айтырыынче ханылап кирер болза эки.

«Тээли» совхозта профком даргазы **Демир-оол ХИРВАА**:

— Бисте байдал бо хире берге турда, райком ажылдакчылары чонга тайылбыр ажылын кылбайн турар.

«Кызыл-Даг» совхозтуң малчыны **Стюра ИРГИТ**:

— Бистерге, малчыннарга, райком секретары Чечекмаа Акимовна Саая үргүлчү кээп, ажыл, амыдыралывыс-биле таныжып, дузалап турар. А райкомнуң өске ажылдакчылары база үргүлчү кээп турзуннар.

«Кара-Хөл» совхозта профком даргазы **Данов ХЕРТЕК**:

— Ниити партияның ролю кудулаан бо берге үеде чон-биле ажыл кошкак. Шупту дем-биле ажылдаар херек. Кем-херек үүлгедии хөй. Ол дээш удуртукчулардан кымдаа негевейн, айтырбайн турар. Оор база көвүдээн. Хөй чугааны соксаткаш, ажылдаар херек, ажылдаар.

«Мурнакчы» совхозтан делегат **Очур-оол САРЫГ-ДОНГАК**:

— Партия организацияларынга үстүүртен айтыышкын берген, ажыл-агыйга хол дегбенер дээн. Ынчангаш улустуң холу салдынган. Обкомдан [illegible]. Олда бодунуң чурт иштинге ажылды кошкатпас херек. Ажыл чок улус хөй-дүр. Аныяктар ортузунга ажыл чок, көзүлбес-тир. Чон-биле ажылдаза, улустуң аал-оранынга барып, ажы-төлүнүң, боттарының-даа чуртталга байдалын көрзүн. Машина-техника-даа бар-дыр. Ам райкомнуң чаа составы хамык айтырыгны шын шиитпирлезин, Адывысты сыкпааңар.

«Кара-Хөл» совхозтан делегат **Кужугет БАЛГАН**:

— Бергени ажыл эртерн-биле бир янзы көрээлинер, ажылдаар бөлүктерден тургусса? Солуңдан номчудум: Хову-Аксында буянныг өг тургускан-дыр. Ында улус ажылдап турар. Ол бир кижи составтыг. Ону бистер көрзүвүсее, үлегерин эдерзе чүл?

Санал бергеннерниң чугаазында, ийи делегаттан аңгыда, колдуу-ла райкомну шүгүмчүлээн-дир. А отчётта эки чүүлдерни хөйнү айыткан. Чүге мындыг ийи янзы боол турарыл? Райкомнуң чаа ажылы чон аразынга тараваан ышкажыл. Ол чаа хевирин масса чон ам-даа эскербээн-дир. Делегаттарның сагыш аарып турары бо үстүнде киирген одуруглардан илден.

Конференция чаа составты чажыт бадылаашкын-биле соңгаан. Шилилге улут болган. РСФСР-ниң Компартиязының Бай-Тайга райкомунуң бирги секретарынга Х. Б. Сагаан-оолду, ийиги секретарынга Ч. А. Саяаны, секретарынга тургач килдис эргелекчизи С. Д. Демдекти бадылаан. Райкомнуң партия комиссиязының даргазынга С. С. Хертек бадылаткан.

Чаа состав санал-шүгүмчүлелден түңнел үндүрүп, чон аразынга ажылдаар болза, ынчан ам бодунуң сорулгазын шиитпирлеп шыдаар.

Седен ХЕРТЕК.

Коммунист, ооң ажыл-херээ

БИЧЕ СЕТКИЛДИИНДЕН

Ленинчи партияның кежигүнү бедик атка төлептиг болур дээш, Шалдаак Лама-Саановна Ондар онаашкан ажылын, партийжи даалгаларны ак сеткилдиг күүседип, хөй-ниитиниң херээнге идепкейлиг киржип чоруур төлептиг кижилерниң бирээзи. Сөөлгү чылдарда ол Сүт-Хөл районнуң кадырылга агентилеп? курамгалал инспекциязында агентилеп ажылдап турар. Кандыг-даа ажылга белен чүве кайда боор. Бо база чон-биле ажылдаар, чугаалажыр, агитация чорудар ажыл болур. Ындыг болганындан билиг, мергежил, кижилер-биле эптиг, чөптүг, шынчы чугаа-соот херек. Шак ындыг эки шынарлар Шалдаак Ондарда бар. Анаа бызыглаан районнуң кижи эмнелгезиниң, Сүт-Хөлдүң ортумак школазының коллективтериниң хөй кижилиг. Чүгле эмнелгеде безин үш чүс ажыг кижи ажылдап турар. Оларның болгаш ажы-төлүнүң күрүне камгалалының (страхованиениң) янзы-бүрү хевирлеринге хаара тудар дээш биче эвес ажылды чоруткан, оон түңнелинде бо организацияларның кежигүннерниң 70 ажыг хуузу камгаладып алган. Ол болза коммунистиң онаашкан херээнге кызымаан, харысалгалыын көргүзүп турар-дыр. Ынчангаш төлептиг ишчи коллективтиң ажылдакчыларының ортузунда организастаан социалистиг чарышка шаңналдыг черлерин ап, мактадып келген. Шалдаак Лама-Саановна бодунуң чедип алган күш-ажылчы чедиишкиннериниге кажан-даа оожургап, мактанмас кижи, харын-даа ону канчап улам көвүдедир дээш күжүн, билиин, мергежилин үндүрүп чоруур.

Коммунист Ш. Л. Ондар хөй-ниити ажылынга эң-не идепкейлиг кижи. Анаа коллективте херээжениер бөлүүнүң ажылын харыылаар партийжи даалганы берген. Районнуң курамгалал инспекциязында хөй нуруузунда херээжениер ажылдап турар, ындыг болганындан оларының ортузунда күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаарынга, уруглар кижизидилгезиниге хамаарышкан болгаш өске-даа айтырыгларны кылырының хемчеглерин ап турар. Хөй уруглуг не кижи болганы-биле школачыларны төлептиг аажы-чаңга өөредип, кижизидериниче доктаамал кичээнгейин салып чоруур. Школага төрээлдер комитединге соңгуп алгаш, ада-иелер-биле харылзааны быжыглаар, өөредилге-кижизидилге ажылын экижидер дээш идепкейлиг ажылдаан.

Шалдаак Лама-Саановнаның ашаа Дендуп Байымбаевич биология башкызы, шевер ажыл-ишчи кижи. Ынчангаш бо өг-бүле күш-ажыл кижизидилгезин чугулага көөр. Оңдарлар аллы оолдуг, кыстыг, оларны бичезинден эгелээш күш-ажылга чаңчыктырып кижизиткен. Өг-бүлениң дузалал ажыл-агыйы шыырак, ылаңгыя ногаалар аймаа элбек. Мал-маган, ногаалар өстүрүп, ажаар ажылдарга уругларын бичезинден эгелээш өөредип, чаңчыктырган. Уруглары адаиези дег биче сеткилдиг, кежээ, эрестиг, ажыл-ишчи кижилер болуп өскен. Ийи уруу — Татьяна биле Ольга адазының соон салгап башкылар болган. Багай-оол шериг албазын эрттирип турар. Оон өске кыстары чурттуң янзы-бүрү өөредилге черлеринде өөредилгезин уламчылавышаан.

Шалдаак Лама-Саановна пенсиялай берген, ындыг-даа болза онаашкан ажылын эки кылып, хөй-ниитиниң херээнге идепкейлиг киржип, чаңгыс чер-чурттугларынга, уругларынга үлегер-чижээн көргүзүп чоруур.

Таан-оол ХЕРТЕК.
Сүт-Хөл район.

ХОВУ-ШӨЛ-БИЛЕ ЧҮРЭЭ ТУДУШ

Ол дүштеки чем соонда хензиг када дыштаны аарак, буга унунда одаг чоогунда тал хөлегезинге дээрже өрү көрүп алгаш, кезек боданып чыткан. Чанындан матпадак ужуп үнгеш, караш дээш чиде берген. Оон база катап сигенге кээп хонуптарын ол шөлдүң ээзи билир. Чаагай сигенни тарып өстүрген бо кижи хүнге чылый берген черге чыдарга бажының кырында сигенниң узун уннары тутчу берген чайганып, чассыткаңзыг сымыранчып турган. Дээр кылаң аяс. Хүн мырыңай баш кырында, өршээл чокка чиртип-ле турар. А мында, сиген аразында, сериин болгаш хөлчок шыксыг. Янзы-бүрү курт-кымыскаяктар изигни билбейн, олбо маңнашкан.

Чайын Үстүү-Бош-Даг баарынга черле ындыг: сиген чүректи өөртүп келир, артында-ла терек. Чыды чаагай. Салгын хадып кээрге ногаан чалгыглар ышкаш, чиргилчин дег талыйтыр чиңдицейнип чоруй баар. Кижи көрүп мага ханмас. Бойдустуң бо чараш чурумалы үр-ле мынчаар чытпас, үе далаштырып кээр. План-хүлээлгем бар болгай дээш, төрээн чериниң каас-чаражын магадап чыткан кижи тура, халааш, бөгүн база дүүнгүзү дег күжениишкинниг ижениш кириптер. Хүлээнгени күштүг. План улуг. Чаражын чаптап, кайгап турар харык чок, сиген хөй херек. Аазапкаң сөс кончуг. Сигенни чидириг чокка шынарлыг кезип, бөлүп, сарааттап алыры — ажылдың кескү түңнели ол. Хөй удаа төккен дерниң чандырыны, беришкини, уйгу-чыдын чок барган хонуктарның өөрүшкүзү ол ышкажыл. Амыдырал чурттаарынга херегләэр, алыр акша-шалының хемчээли-даа оон хамааржыр. Хүннер чылгаш, неделя, айлар болуп эртип турза-турза, сиген кезилдези, ажаап алышкын үези биллиртпейн чеде хонуп келген. Бо шөлдүң чогум ээзи — «Бай-Тал» совхозтуң арендатору Натпит Ооржакович Чыдат.

Ийи кижилиг звено 40 хире гектар шөлдү ажаап хайгаарааары ындыг-ла амыр эвес дээрзин ооң кожалары Маңнай Шурун-оол, Бүрүткел Ооржак, Байкоол Ооржак, Сергей Мөчен, Өлчеймаа Севээн болгаш өскелер-даа бир үн-биле бадыткаар. Шынап-ла, Натпит Ооржакович Чыдат балдыр-бээжек бичии оолчугаш тургаш-ла, чемгеринчи не-черге дорт хамаарылгалыг өскен болгаш, агаар-бойдустуң аажылалын-даа хууда хайгааралдары-биле кончуг эки билир кижилерниң бирээзи. Бо төлептиг ишчиниң допчу намдары тодаргай. Бөдүүн ажылчын. 55 харлыг. Алды уругнуң адазы. Ийи чыл уламчылаштыр арендатор болуп ажылдап турар. Чер ажылынга чээрби хар четпейн чорааш ижикчен. Назынының хөй нуруузун суггатчылап эрттирген. Коллективизация, колхоз, совхоз үезинде аар-саар ажыл кылдын чүдүрүктүлеп шаг болган. Боду чер ажылдыг ядыы арат өг-бүлеге төрүттүнген. Карак кызыл күш-ажыл ону алдар-хүндүге чедирген. Ооң дугайында ёзулуг-ла чер ажылдыг, тараачын холдуг хоочун ажылчыныңыс дижир. Ол амыдыралының аайы-биле чогуур үезинде ортумак, дээди өөредилге черлери дооспаан-даа болза, күзел-соруунуң күштүү-биле чер ажылының чажыттарын ханызы-биле шиңгээдип апкан. Ол күштүг тараачын холдар тодуг-догаа болурувустуң магадылалын хандырып чоруур. Чогумна ындыг болганындан хову-шөл ооң чүрээ-биле тудуш.

— Чер ажылдыг кижи черле сергек, нежээ-шоваа болур херек — деп, ол, ажылының чажыдын илереди-дир. — «Тура чокта күш чок, дус чокта амдан чок» дижир болгай. Чүнү-даа эки кылыр дизе, чүгле күзээри безин эвээш. Чалгаа-шүшпең, олуттай болбазы чугула. Эчизинге чедер дизе шыдамык, кызымак чорук негеттинер. Арендатор кижи суг идиинден эгелээш, машина-техникага чедир хөлезиленип чурттаар мындыг хевирлиг чүвеле чорду бо. Олче эңир чылын кирдим. Та кандыг болур чүве. Оглум-биле нелээ шыдаар шаавыс-биле кызыдып-ла тур бис.

Эвээш-биче-даа бол, чыл дургузунда мөөңнеттинген арга-дуржулгазын сонуургаарымга, аренда, чер дугайында хоойлуларны ам-даа чедир өөренип, билип албааныынга сылдаг каккаш, өйта дүштү. Эрткен чылын анаа 50 га черни хүлээткен турган. Ол шөл бо чылын 10 гага кызырылган.

Оглу Шолбан Чыдат он класс дооскаш, шериг албазын эрттиргеш, ачазының аренда кервээлиг звенозунга кирип алгаш, мал чеми белеткээр шөлге баштайгы күш-ажылчы базымын эгелээн. Дөр сыңмас ажы-төлдү өстүрүп, кижизидип, соон салгап, изин базар салгалды азырап кааныйын база бир херечизи бо ышкажыл. Шериглден халашкан 22 харлыг Шолбан — ам арендатор. Чаа эгелээшкинниң, эде тургустунуушкунда дүргедээшкинниң шапкынчызы ол-даа болуп чадавас.

Арендатор алашкылар хөй чылдыг сиген шөлүнден 1989 чылда гектардан 30 центнерни алырын кереэ ёзугаар хүлээнгеш, 86 центнерни ап, ниити шөлден 469 тонна сигенни ажааган. Республикага бирги черже үнген көргүзүг ол.

Натпит Ооржакович алызындан бөдүүн бүдүштүг кижи болгаш, анаа хамаарыштыр мынча диди:

— Солуннардан номчуурумга Маңнай Шурун-оол-биле бис ийиниң ады кады-ла чоруур чораан. Эжимниң түңнели мээң адаамда болган. Гадан 72 центнер. Ол — мээң үем эр. Чаңгыс черде кожа суггарып турар бис.

Арендаторнуң бо чылгы хүлээлгези гектардан 45 центнер сигенни ажаап алыр. Час берге болур хевирлиг-дир, эңир чылгы хүлээлгемни ол-ла хевээр арттырыңар деп турда-ла, экономист-даа, агроном-даа эрге-дужаалын ажыглааш, алдыртпайн барганын дыңнатты. Кандыг-чүү-даа болза керээде көрдүнген план күүседиинип турар. Быжыглаан шөлүнден 166 тонна сигенни кескеш, дужаапкан. Белген сигенниң сөөртүрүнге оолдарының бирээзи Алексей Чыдат дузалашкан. Чолаачы оглун звенога үш дугаар кижи кылдыр киирип алыр дээрге, совхоз директору чөпшээрешпейн барган.

Беш чыл уламчылаштыр кезер меде тараан шөлдү эрткен чылын чемишчидилге төп тургаш, дөрт катап суггарган. Баштайгы суггарылганы апрельдиң баштайгы он хонуунда эгелээн. Ийиги суггатты май төнчүзүнде, оон соонда үш, дөрт ай эртенде база суггаргылаан. Шөлдү деңдески суггарар. Дөңнер баштарын көрүп тургаш, сугну олче тыртар. Чер кырын суг-биле шокарлавас. Чамдык дилиндектерин хүүрек-биле чалдаар. Арык үндүрүп алыр азы ону кедүрге тыртар дээр. Оларның аразын ыратпас, арыктарны эмин эрттир ханы эвес кылдыр казар.

Хөй чылдыг сигенниң өзүлдезинге кол-ла чүве суггат болур деп адашкылар санап турар. Эрткен чылын июль 17-де кезип кирген. Кезилде мурнунда сиген шөлүнүң суун тыртып каапкан. Ол-ла шөлден ийи дугаар дүжүттү база алган.

Бо чыл чазы соок, чайы кандаашкынныг берге чыл болган. Ак-Терек бугазы үрелгеш, суу соолган. Системаның бажында блоктуң тавaандан суг хозай шаапкан. Ам чаңгыс арга оон алаанда черни ханылалдыр каскаш, цементилээр болза ынчан ажыл шуудаар.

Хөй чылдыг сиген шөлдеринден ийиги дүжүттү алырының аргазы турза-даа, малчыннарның хууда инектери киргеш, шаптыктаан. Бай-Тал кожээ Советтиң даргазы Борис Маадыр, агроном Чондонов Кара-оол бо талазы-биле хемчеглер албааның арендаторлар чугаалажып турар. Суур чанында шөлдүг Чылбак-оол Ананды сигенни кезип чадап тургаш-ла, инектерге чыттыр бастырып алган. Сиген кезилдезиниң үезинде кывар-чаар материалдарга үзүктелиишкин бөлгүлай бээр. Бо болгаш өске-даа айтырыглар арендатор алашкыларны дүвүредип турар. Бот-башкарылып ажылдаарынга ам-даа шаптараазыннар барын олар эскерип, дээштиг деткимче-дузаны совхозундан манап орар, оларның бадыткалдыг сөс-домаандан илереп кээр. Хөйнү көрүп келген кедээ ишчиниң тараачын холдары ам хостуг шөлээн ажылдаар эргени алган. Хову-шөлге чүрээ тудуш бөдүүн ишчи черниң ёзулуг ээзи болурунга ол эргелер улуг делгемни ажыдар.

Даңзы САЛЧАК.
(«Шынның» корр.).

СЕНАЖ САЛЫРЫН ДООСКАШ...

Таңды районда «Сосновское» дуржулга бүдүрүлге ажыл-агыйының Кара-Суг бажында № 1 хову-трактор бригадазында ажыл-ниш адакталган. Бригадир Николай Степанович Чупинге дүъш үезинде бригада төвүнге ужуражы бердивис. Ол кады ажылдап турар эш-өөрүнүң болгаш ниити бригадада байдалдың дугайында мынчаар таныштырды:

— Частан эгелеп бригаданың кежигүннери кады ажылдаан. Кижилерниң ажылдаарынга, дыштанырынга таарымчалыг байдалды турлагда тургускан. Аъш-чемни повар белеткеп турар. Эът, сүт, сметана болгаш ногаа аймаа-биле хандыртынган. Механизаторларның тура-соруу быжыг. Ам эртен кезилдени дооскаш, дөрт дугаарлыг бригадага дузалажыры-биле чорупаар бис. Мал чеминге херегләэр 5000 тонна сенаж салыр планныг турдувус. Херек кырында 8000 тонна чеде берди.

Турлагдан чоруткаш, сенаж салып турар черге бардывыс. Ында ажылдаан техниканың дааш-шимээни алдын-сарыг ховуга аян туттунзыг, таалаңчыы деген. Анаа эскерген чаа чүүлүм болза, бир трактор сенажты кестирбишаан, дорт-ла машина кырынче оозун бүлгүртүп чор. Ооң башкарыкчызы Иван Доржукай: «Эртен чазын чаа тракторну хүлээп алдым. Эки чүвези аңгы трактор сөөртпес, чүгле боду чоруур. «Е-281 с» маркалыг үүрмектекчи-дир ийин. Ону Германияга кылган. Артык незектер тывылбас. Эки кылып алыр болза бүзүрелдиг-ле эт-тир. Республикада мындыг трактор чүгле ийи. Бирээзи менде.

Сенаж кезилдезинде тракторист комбайнерлар Юрий Оюн, Сергей Отев, Валерий Житков, чолаачылар Михаил Чүлдүм, Сергей Сартыыл, Петр Чүлдүм олар кезилдениң эгезинден эгелеп ажылдавышаан, ажылды төндүрүп турар.

Вячеслав МОНГУШ.

ЧУРУКТА: Кезилде; Тракторист И. Доржукай биле чолаачы К. Монгуш.

ТУДУГЖУНУҢ ХОМУДАЛЫ

Кижи бүрүзүнүң кылып чоруур ажылы хире-шаа-биле хүндүткелдиг. Мен мааңа бодумнуң ажылымның дугайында кыска-биле чугаалап көрейн.

Хоорайга кээп, тудугжулап ажылдап эгелээнимден бээр 7 чыл чеде берди. Ол үениң иштинде баштайгы панель бажыңның таваан салыштым, бо хүннерге чедир, кайызылалдыг мурнуу микрорайонунга элээн хөй бажыңнарны ажыглалга кириштим.

Кода-хоорайның хөгжүлдези, ооң даштыкы овур-хевири тудугжунуң кызымак ажылындан база кол хамааржыр. А мээң бир хомудап чоруур чүүлүм чүл дээрге, чылыг, чырык бажың-балгатты тудуп каарга, ооң чурттакчылары ону камныг эдилээрин бодавас, арыг-шеверин сагывас, иштин-даштын шокарлаар, бок төгер тускай черни белеткеп каан турбуже, богун өскээр төгер боор-дур. Тараан ыяштарны өш-биле сый бастырар, уруглар ойнаар шөлдерге машина-балгадын тургузар хамаатылары чок деп болбас. Шак мындыг байдалды чаа туттунган мурнуу микрорайонга хамаарыштырып болур. Ында чазын олурткан ыяштарның чүгле дөзү артып калган. Оон ажаалда-тежээлдези дээш сагыш салып турар кижи чок.

Бажыңнар дашты аштаар аштакчыларның ажылын үнелеп көрбес, бок төгер хоолайларны чүү-хөө-биле дуй төпкеш, сагындырбас, ол бистиң херээвис эвес, акша-төгерикти ап турар кижилерниң херээ-дир дээр хөөнүг олурарлар.

Хоорайывыска моон-даа соңгаар хөй каъттыг бажыңнар немежир, ол улам каас-шинниг хевир кирер. Маңаа тудугжулардан аңгыда чурттакчы чон база бодунуң үлүг-хуузун киириштирер ужурлуг. Бир эвес кижи бүрүзү чурттап олурар оран-савазының байдалы, чаагайжыдылгазы, арыг-шевери дээш кызар болза, кайы хире магалыг болур ийик.

Салчак-оол СЕРЕН.

КЫРГАННАРНЫҢ МЕРГЕЖИЛИ — БАЙЛАК

Эртен айда «Хемчиктиң сылдызы» солуңга кожавыс Бай-Тайга районнуң хоочуннары боттарының билиин, дуржулгазын, мергежилин аныяктарга дамчыдып бээр дугайында кыйгырыын парлаан чүве. Ону Барыын-Хемчиктиң шак-ла ындыг хоочун кижилери таныжааш, угаан-сарыылдыг, холу-биле ажылдап чораан, тыва чоннуң кылып чорааны, ам арай уттундуруп бар чыдар мергежили — чазаныр, бызанчылаар, дарганнаар аргаларын аныяктарга дамчыдып берген болза деп күзелин чугаалажып олурганын дыңналым. Кымнарыл ол, чүнү кылып шыдаар улузул? Шаанда улустуң нарын чагыглары кылып чораан шеверлер-дир: Аянгаты чурттуг, ам 75 харлыг Куулар Начын. Барлыктан Хомушку Дарбый-оол, Кызыл-Мажалыктың үндезин чурттакчыларының бирээзи Куулар Мамың-оол олар ийин. Болар дээрге узун назынының дургузунда көдүрбээни ховаа, көрбээн чүвези чок кырганнар-дыр.

Аныяктарны ажылче хаара тудар, кем-херек үүлгедир чорукту эвээжедиринге киржип, боттарының мергежилин улуска өөредип каар дээн улуг күзел оларда кыптыңнан. Оларда, чижээ, өг ыяжы кылырының янзы-бүрү дериг-херекселдери-даа бар. Ынчангаш олар аныяк малчыннарга деткимче-дуза кылдыр өг ыяжын чазап бээр-дир деп шиитпирлээннер. Шаандан тура-ла өг ыяжы чазаар кижилер ховар турган болгай. Куулар Начын өгнүң бүгү херекселдерин — хараачазындан эгелээш чазап турар. А Хомушку Дарбый-оол хараачалап өскезин, а үш дугаар кырган — Куулар Мамың-оол өгнүң эргин-хаалгазын, аптара-шургуулдазын кылыр.

Болар демнежип ап болур улус-тур. Бисте чамдык улустуң чазап кылганы өг ыяжы, өгнүң өске-даа эт-севиниң шынары куду, чараш эвес болур болгай.

Бистиң шак мындыг мастерлеривисти чаңгыс черге-даа бөлүп алгаш, уран таланнызын ажыглаар, аныяктарны ол аргага өөредир болза кайы хире-дир, че. Оларны районда чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелели чүге бир цех (бөлүк) кылдыр тургузуп, ажыглап болбазыл? Кырган улуска боттары ыяш-материал белеткээри, сөөртүрү ындыг-ла белен эвес, транспорту бар эвес. Бо мастерлер эш-өөрүнүң, улустуң дилээ-биле билир чүүлдерин чазап берип чоруурлар. Ооң өртээ, бир-тээ, таныш-көрүш болганда, база бир янзы — чиңин.

Малчыннарның амыдырал байдалын экижидери-биле чамдык совхозтарның удуртукчулары сагыш салып эгелээни өөрүнчүг-дүр. Ону солуннардан номчуп тур мен. Чижээ, бистиң районда «Хемчиктиң» директору эш Идам-Сүрүн малчыннары эки ажылдаар болза, совхоз оларга өгнү халас бээр бис дээн, солуңга ону чоокта чаа чырытты. Чон ындыг бодалды аажок деткип чугаалажып тур. Районда кырганнар, өсизээр чугаалаарга, хоочуннар чөвүлели бар, мындыг шеверлерни, күзелдиг кижилерни учётка ап, оларга деткимче-дузаны көргүзер болза эки-дир деп бодаар кижи-дир мен. Бо пенсионерлер бо чылын ха-дуңма, дөргүл-төрел улузунга 2-3 өг ыяжын, херекселдерин чазап бергеннер. Өгнүң ыяжын, ооң дериг-херекселдерин шевер, кызымак кижи кылырга чараш болгаш көрүштүг, ындыг өглерге чурттаксанчыг-даа.

Амгы үеде чамдык малчыннарның өглерин дерип, кылып алганының сагынгызын, чаражын көрүнер даан: иштин дургаар кожегелеп алган. Аптара, хааржаа, орүннары, чемоданнары чараш. Чамдык районнарның, ылаңгыя Каа-Хем, Бии-Хемде кадарчыларның өглери, ажыы-биле чугаалаарга, көрүш чок, чайын чамдыктары харын кара-саазындан кылган майгын-даа эвес, бажың-кладовка-даа эвес чүүлдерде чурттап олурар болгай. Эпчок-даа ышкажыл. Аалдарга даштыкыдан-даа улус кээп турар апарган-дыр. Чоннуң, национың — тываларның ат-алдары деп чүве бар болгай. Ынчангаш чайгы үеде малчын өг-бүле бүрүзү ёзулуг тыва өглүг, бүрүн дериг-херекселдерлиг, онзагай болур ужурлуг деп бодай-дыр мен. Мээң бо саналымны, бодалымны эш-өөр, чон чүү деп бодаар ирги?

Сарыглар СЕРИН-ООЛ.
Кызыл-Мажалык.
Пенсионер.

ПАРЛАЛГА ХООЙЛУЗУНГА ДҮҮШТҮР

1990 чылдың июнь 12-де ССРЭ-ниң Дээди Соведи «Парлалга болгаш массалыг информацияның өске-даа чепсектериниң дугайында» Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң Хоойлузун хүлээп алган. Ол 1990 чылдың август 1-ден эгелеп күштүг апарган.

Хоойлунуң хүлээп алыышкыны ниитилелдиң демократчыдылгазы-биле холбаалыг болганы чугаажок.

Эрге-чагырганың тоталитарлыг ёзу-чуруму турда, ажык-чарлыг чорук кызагдаткан, үзел-бодалдың башкалаңчаа хоралыг буржуазчы углаңнышкын кылдыр саналып, а массалыг информацияның чепсектери айтышкын-биле ажылдап турган. Бистиң хүннерге чедир массалыг информацияга ажык эвес, шынныг хайгаарал турганын чажырып шыдавас бис.

ССРЭ Конституциязында көрдүнген сөстүң, парлалганың хостуунуң дугайында нормалар сөс кырында эвес, а херек кырында күштүг болуруунуң хоойлужудулга баазазы тургустунганы бо. Чагырып дужаар башкарылга турда Хоойлу эргежок чугула турбаан. Массалыг информация чепсектери үстүнден келген янзы-бүрү инструкцияларны удуртулга кылып турган. Хоойлуда быжыглаттынган кол-кол принциптерге болгаш дүрүмнерге доктаап көрээлиңер.

Хоойлу 39 чүүлдү хаара туткан, 7 эгеден тургустунган. Бирги эгеде ниити дүрүмнер быжыглаттынган, ийигизинде — массалыг информация чепсектериниң ажыл-чорудулгазын организастаары, үшкүзүнде — массалыг информацияның тарадылгазы, дөрткүзүнде — массалыг информация чепсектериниң хамаатылар болгаш организациялар-биле хамаарылгазы, бешкизинде — журналистиң эргелери болгаш хүлээлгелери, алдыгаар эгеде — массалыг информация алырынга бүгү-делегей чергелиг кады ажылдажылга, чедигизинде — парлалга болгаш массалыг информацияның өске-даа чепсектериниң дугайында хоойлужудулганы хажытканы дээш харысалга.

Ниити дүрүмнерде массалыг информацияның чепсектериниң дугайында тайылбырны берген.

Массалыг информация дээрге хөйге тараттынып турар парлаттынган, хөйнүң мурнунга көргүскен дыңнадыгларны болгаш материалдарны ынча дээр, а массалыг информацияның чепсектери дээрге солуннар, журналдар, теле болгаш радио дамчыдылгалар, кинодокументалистика, ол ышкаш массалыг информацияның хөйге тараткан периодика хевирлиг чүүлдери-дир.

ССРЭ улустарының дылдарының дугайында Хоойлуга дүүштүр, күрүне ССРЭ хамаатыларынга массалыг информацияны тарадып база шингээдип тура, бодунуң төрээн дылын ажыглаарының эргезин хандырып турар.

1 чүүлге дүүштүр моон соңгаар парлалга болгаш массалыг информацияның өске-даа чепсектери хостуг апарган.

Хамаатылар боттарының үзел-бодалын, санал-оналын чугаалаар, янзы-бүрү хевирниң идеяларының болгаш информацияларның дилээшкинин, шилиишкинин, шингээдиишкинин болгаш тарадыышкынын чорудар эргелиг.

Массалыг информацияга хайгаарал тургузары болдунмас.

Бодунуң эргелерин калбаа-биле ажыглап тура, кижи бүрүзү Хоойлунуң 5 чүүлүнге дүүштүр парлалганы күрүне болгаш Хоойлунуң тускай камгалап турары чажыттарының дугайында дыңнадыглар чырыдар, туруп турар күрүне болгаш ниитилел тургузуун күш-биле дүжүр октаар азы өскертир дээн кыйгырыглар киирер, дайынны, күчүлелди, каржы чорукту пропагандалаар, бодунуң язы-сөөгүн, национал, шажын-чүдүлгезин өске чоннуудан бедик кылдыр көргүзеринге, порнография болгаш кеземче хоойлузунга көрдүнүп болур оон-даа өске чүүлдерни чырыдарынга ажыглаары хоруглуг дээрзин утпаза чугула.

Хоойлуга дүүштүр алырга, массалыг информация чепсектерин хамаатыларның хуу амыдыралынче холгаарлаарынга, оларның ат-алдарынга, арын-нүүрүнге кыжанырынга ажыглаары хоруглуг болгаш кеземче харысалгазынга онаажыр.

Назы четпээннерге хамаарыштыр оларны бужартадып турар чүүлдерни массалыг информация чепсектери таварыштыр тарадыры шуут хоруглуг дээрзин Хоойлу айтып турар, а 28 чүүлге дүүштүр назы четпээнге хамааржып турар чүүлдү чүгле оон азы хоойлу ёзугаар төлээзиниң чөпшээрели-биле ажык-чарга үндүрүп болур.

Ниитилелдиң моон соңгаарзы демократчыдылгазынга Хоойлунуң 7 чүүлү кончуг улуг ужур-дузалыг. Аңаа дүүштүр алырга, массалыг информация чепсектерин тургузуп алыр эргени чүгле улус депутаттарының Советтеринге, күрүне органнарынга, политиктиг партияларга, хөй-ниити организацияларынга эвес, а массалыг шимчээшкиннерге, чогаадыкчы эвилелдерге, кооперативтерге, шажын-чүдүлге болгаш хамаатыларның оон-даа өске каттыжыышкыннарынга, Хоойлуга дүүштүр тургустунган күш-ажыл коллективтеринге, а ол ышкаш 18 хар четкен ССРЭ хамаатыларынга берген. Хоойлуну хүлээп алырының бетинде үндезилекчилерин кызыгаарлаарының дугайында санал-онал үнүп турган.

Хоойлуга дүүштүр массалыг информация чепсектериниң монополизациязын болдурбазы — оон магадылалы болуп турар.

Массалыг информация чепсектерин чогуур ёзу-биле бүрүткээшкиниң соонда, чүгле ынчан ол болуунуң ажыл-чорудулгазын кылып эгелээр. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң «ССРЭ-ниң Парлалга болгаш массалыг информацияның өске-даа чепсектериниң дугайында» доктаалын күштүг болдурар дугайында доктаалын ёзугаар ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге 1990 чылдың август 1-ге чедир массалыг информация чепсектерин бүрүткээр органнарны, эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның Дээди Советтеринге ССРЭ Хоойлузунга дүүштүр хоойлужудулганы кылырын даскан турган.

Республикага болгаш чер-черге хамааржыр массалыг информация чепсектерин чогуур күүсекчи болгаш айтышкын бээр органнар бүрүткээр.

Автономнуг республикаларның хоойлужудулга актыларын ёзугаар алыр болза, республикага болгаш чер-черге хамааржыр массалыг информация чепсектерин өске күрүне органнары база бүрүткеп болур. Тыва АССР-ниң Дээди Соведи парлалга болгаш массалыг информацияның өске-даа чепсектериниң дугайында Хоойлуну амдызында хүлээп албаан.

Мону билири чугула

Массалыг информация чепсектерин бүрүткээриндеи дараазында чылдагааннар-биле ойталаар:

1. Бир эвес массалыг информация чепсээниң ады, оон программалыг сорулгалары Хоойлунуң 5 чүүлүнүң бирги кезээнге удурланышкак болза.

2. Бир эвес бүрүткеп турар орган моон мурнунда-ла шак ындыг аттыг массалыг информация чепсээнге херечилелди берипкен болза.

3. Бир эвес билдириишкин массалыг информация чепсектериниң ажыл-чорудулгазын соксадыр дугайында шиитпирниң күштүг болуп кирген хүнүнден бээр эрткен чылдың төнчүзүнде кирген болза.

Массалыг информация чепсээниң үндүрүлгезин үндезилекчи азы ону бүрүткээн органның, чок болза судтуң шиитпири-биле соксадып болур.

Массалыг информация чепсээн бүрүткээриндеи ойталаанда, чок болза күрүне органнары бүрүткел чорудар хуусааны үрээнде, а ол ышкаш массалыг информация чепсээниң ажыл-чорудулгазын соксадыр дугайында шиитпир үнгенде, үндезилекчи орган азы редакция судка хомудап болур, суд ол бүгүнү, оон иштинде өнчү-хөреңги чаргылдаалыын, негелде хоойлужудулгазында көрдүнгенниң ёзугаар сайгарып көөр.

Үндезилекчи орган программаны (кол принциптерни) бадылаар, а массалыг информацияның үндүрүлгезин боттандырып турар редакция азы оон-даа өске албан чери профессионал бот-башкарлыышкынының үндезиниге программаны боттандырар.

Хоойлу үндезилекчиниң, редакцияның, редакторнуң болгаш массалыг информация чепсээниң үндүрүкчүзүнүң аразында удур-дедир харылзааларын доктаадып көрген.

Редактор (кол редактор) редакцияның Уставында көрдүнгенниң ёзугаар томуйладыр болгаш хостадыр.

Массалыг информация чепсээниң редакция Уставы журналистер коллективиниң ниити хуралынга хүлээп алдынар болгаш ону үндезилекчи бадылаар.

Ук Хоойлунуң үндезиниге дүүштүр редакторга (кол редакторга) массалыг информация чепсээниң ажыл-чорудулгазынга хамаарышкан негелделериниң күүселдези дээш харысалганы онаар.

Үндүрүлге бүрүзүнүң тарадылгазын редактор кижи чырыкче (эфирже) үндүрериниң дугайында чөпшээрелди бергенде чорудар.

Бо Хоойлуну хүлээп алырының бетинге чедир, хоойлу ёзугаар массалыг информация чепсектериниң хамаатылар болгаш организациялар-биле хамаарылгалары тодаргай таарыштынмаан турган, ооң түңнелинде информацияны алырынга, авторларның материалдарының ажыглалынга маргылдаалар үнүп турган, чагаалар болгаш харыылар чамдыкта парлаттынмайн турган.

Амгы үеде Хоойлу хамаатыы кижи бүрүзү массалыг информация чепсектерин таварыштыр күрүне органнарының, хөй-ниити каттыжыышкыннарының, албан-дужаалдыг кижилерниң дугайында шын үндезинниг шалыпкын дыңнадыгларны алыр эргелиг дээрзин айыткан. Шак ындыг информацияны массалыг информация чепсектеринге күрүне органнары, хөй-ниити каттыжыышкыннары, албан-дужаалдыг кижилер албан бээр ужурлуг. Ойталаан таварылгаларда үстүкү органга азы албан-дужаалдыг кижиге, а оон соонда, судка хомудалды киирер.

Бир эвес хоойлуда көрдүнмээн чүве болза, кым-даа редакция материалын үштүрүн албадаар эргези чок.

Номчукчулар материалдарын парлап үндүрүп тура, сөзүглелдиң редакторлаашкынын, кызырыышкынын оон утка-шынарын өскертпейн чорудуп болур.

Хамаатыы кижи азы организация шынга дүүшпейн турар, оларның арын-нүүрүнге, ат-алдарын бужартадып турар парлаттынган дыңнадыгларның буруу шавыышкынын негеп болур, а ол ышкаш ол-ла массалыг информация чепсээнге ук парлаттынган чүүлге хамаарыштыр бодунуң харыызын бээр эргелиг.

Бир эвес парлаарындан ойталаан таварылгада, сонуургалдыг хамаатыы азы организация ай дургузунда парлаттынган чүүлдүң үнген хүнүнден бээр чыл иштинде судче хомудалды киирип болур.

Хоойлуда көрдүнгенниң ёзугаар, информацияның чарлап болбазының онза таварылгаларын бары кижи бүрүзү билзе чугула. Массалыг информация чепсээниң редакциязы дараазында чүүлдерни кылыр эргези чок:

1. Дыңнадыг берген кижи (суд негеп келген таварылгадан өскеде) ооң адын чарлавазын дилээнде, ону чарлап болбас;

2. Баштайгы истелгениң түңнелдерин прокурорнуң, истекчиниң азы байысаакчының бижимел чөпшээрели чокта ону чарлавас;

Назы четпээн корум-чурум урекчизиниң чөпшээрели азы оон хоойлу ёзугаар төлээзиниң чөпшээрели чокта аңаа хамаарышкан кандыг-даа информацияны ажык-чарга бербес;

3. Бодунуң дыңнадыгларынга тодаргай херекке хамаарыштыр суд сайгарылгазының түңнелдеринге баш бурунгаар шиитпир үндүрери азы оон-даа өске аргалар-биле шиитпириниң азы шииткелдиң хоойлу ёзугаар күштүг апаарынга чедир үеде судка ыйдыышкын кылыры болдунмас.

Хоойлуда журналистиң эргелери болгаш хүлээлгелери база көрдүнген.

Журналист информацияны дилээр, алыр болгаш тарадыр эргелиг, ол профессионал журналистиң хүлээлгелерин күүседип турда, албан-дужаалдыг кижилер ону хүлээп алыр ужурлуг. Кино-фототехниканы ажыглап тура, кандыг-даа бижидилгени чорудар, авторнуң чажыдын камгалаар болгаш Хоойлуда көрдүнген оон-даа өске эргелерлиг.

Журналист дараазында чүүлдерни күүседир хүлээлгелиг:

1. Ажылдап турары массалыг информация чепсээниң ажыл-чорудулгазының программазын боттандырар, редакцияның Уставын удуртулга болдургаш, дамчыдып турары информацияның шынын хынаар, редакторнуң азы редакцияның дааскаан даалгазы Хоойлуга дүүшпес, аңаа карышкак болза, оон ойталаар, хамаатыларның национал, ат-алдарын, хоойлу ёзугаар эргелерин, эрге-ажыктарын, организацияларның эргелерин, сонуургалдарын хүндүлээр ужурлуг.

Бистиң көрүп турарывыс Хоойлу ниитилелде эажок сонуургалды оттуруп турар, ынчангаш ооң амыдыралга херек кырында боттаныышкынын чедип алыры чугула.

Кым-бир кижи ук Хоойлунуң хөй-хөй чүүлдери-биле чөпшээрешпес, аңаа удур болуп база чадавас, ынчалза-даа Хоойлу күштүг болу берген болганда, бис ону удуртулга болдурар болгаш сагыыр ужурлуг бис.

ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның хоойлуларынга дүүштүр алыр болза, сөстүң хосталгазын хажыдып, хамаатыларның азы организацияларның ат-алдарын бужартадып, амыдыралга дүүшпес дыңнадыгларны тарадканы дээш, журналистер суд мурнунга туруп, кеземче, административтиг болгаш өске-даа харысалгага онаажып болур.

Массалыг информацияның чепсектериниң ажыл-чорудулгазынче холгаарлаашкын дээш кеземче харысалгазы болгаш 500 рубль чедир торгаал көрдүнген. Массалыг информацияны хоойлуга карыштыр белеткээни болгаш тарадканы дээш 500 рубль чедир торгаары көрдүнген, ону улус судьязы онаар болгаш парлалга азы өске арга-биле кылган продукцияның тиражын хавырар.

Массалыг информацияны хоойлуга карыштыр белеткээри болгаш тарадыры чыл дургузунда катаптаттынар болза, ынчан кеземче харысалгазынга онаар болгаш муң рубль чедир торгавышаан, буруулуг кижиниң парлалга продукциязын бүдүреринге ажыглап турган техниктиг дериг-херекселин хавырып болур азы хавырбайн барып болур.

Амыдыралга дүүшпес мегеге дыңнадыгларны массалыг информация чепсээ тараткан таварылгада хамаатыы кижиге чедирттинген моральдыг когаралдың шүүделин эгидерин Хоойлу айтып турар. Моральдыг когаралдың (эт-сеп-биле эвес) хемчээлин акшаже шилчидиишкинин суд тодарадыр.

Юрий СТАЛ-ООЛ.
Тыва АССР-ниң юстиция министри.

НАРКОМАНИЯ БОЛГАШ ТОКСИКОМАНИЯ

Сөөлгү 50-60 чылдарда эзиртир чүүлдер ажыглаар чорук бүгү делегейде калбаа-биле нептереп. Амгы үеде наркомания, токсикомания аарыглары бистиң Тывада база тургустунган.

Наркомания азы гашишемания дээрге тыва сөс-биле «чыдыг чашпап тыртары» болур. Кем-херек кылгаш хоругдаттырып, кеземче херээ эрттирип чораан кижилер холдуунда ону ажыглаарын тарадып турар. Ындыг наркоманнар, токсикоманнар аныяк, элээди кижилерни бодунга хаара тудуп, хоранга чаңчыктырып, өөредип турары билдинип турар, аңаа удур оваарымчалыг болза эки. «Амзап көр даан, дыка сонуургаачыг, эки чүве», «Чүгле эрестиг кижилер ажыглаар, а сен кортук амытан-дыр сен» дээн чижектиг күткүүшкүннер-биле наркотикти, хоранны ажыглаарынче чыгаар. Улуг наркоманнар оптуг, кажар аргалар-биле элээдилерни боттарындан хамаарылгалыг байдалга тударын оралдажырлар. Баштай оларны чаңчыктырып алыр сорулга-биле өң-тала бооп мегелеп алгаш, наркотик бүдүмелдерин халаска тырттырып шенедир. Кажан элээдилер наркотик чокка шыдавас апарганда, ук бүдүмелдерни халас бээрин соксаткаш, садып алырынче албадаар, акша-көпеек тыварынче чыгаар. Шак ындыг байдалдың аспаанга кирген аныяктар бажының каап, ада-иезинден оспаксырап, подвалдар кезип, «башкыларының» соон сүрүп, кандыг-ла бир арга-биле акша-көпеек тыпкаш, канчап-чоор турган наркотик садып алыры бодаар апаар. Школа, эш-өөр, дөргүл-төрел уттундурар. Улуг наркоманнарның холунда дыңнангыр, эптиг ойнаарак болу берип, оларның кандыг-даа дужаалын, негелдезин күүседириин оралдажырлар. Бичиилерни ынчаар холунга киирип алгаш, улуглары оларны нем-херек үүлгедиринче чыгаар. Ындыг аныяктар, ылаңгыя наркотик чок бергедешкен үезинде, кандыг-даа аар кем-херекти үүлгедириинден кортпастар. Оларга кол-ла сорулга — бар аргаларны ажыглап тургаш, наркотик тып алыры болур.

Наркоманнарның назыны кыска, олар доза улгаттырганындан ийикпе, азы арып-доруп баксырааныындан чок болурлар. Ону чонда «ак быжар-дымаа» деп адап турар. Сөөлгү медээлер ёзугаар алырга, наркоманнарның аразында 9-11 хардан эгелээн уруглар хөй бооп турары дүвүренчиг. Ук бүдүмелдерни ажыглап эгелээн соонда, кижи 25 хире чыл чурттаар, а үстүнде айыттынган 9-11 хардан эгелээн уругларның чартыы 30 хар четпейн чыда аныяк назынындан чарлырлар. Кижилерниң кадыынга кончуг хоралыг диргелип кел чыдар хай-халаптың айыылын, хемчээлин билип алыры-биле каш сан-чурагайны киирип көрээлиңер.

Наркотик ажыглап турарларның аразындан элээдилер 6.1 хуу бооп турар, азы ол дээрге 7 муң ажыг кижи. Олардан 5-тиң бир кезии школачылар, дөрттүң бир кезии ПТУ сургуулдары, а 13 хуузу ажылдавайн, өөренмейн турар кижилер.

Элээдилерни ол хай-халаптан адырып алыры-биле Днепропетровск областың Кривой Рог хоорайда 12 хар чедир наркоманнарга 120 олуттуг школалыг, тускайлаттынган психоневрология диспансерлерин ажыткан. Ук албан черлери өөредилге-эмнелге корпузундан, медицина блогундан, спортзал, мастерскаялардан тургустунган. Ындыг диспансерге уруглар күзелдии-биле эмнедип, өөрениринчугаажок. Ооң ужуруундан чер-черлерде учётта турар уругларның саны кызырлып турар.

База бир халап — токсикомания, азы хоранга хандыкшыыры. Ооң бир хевири алкоголизм. Колдуунда утаан-медерели, психиказы кошкак кижилер токсикоманнар апаар, а аныяктарның ынаар суудулай бээри база-ла улуг токсикоманнарның, наркоманнарның салдарында. Ындыгларының аразында бензин бузу тынарлар бар. Ооң бузун тынганының баштайгы дээрезинде хөөн булганыр, кустурар, медээжок баш аарыыр. Бустуң чыдындан бичии кыска үеде сээдеңнээр. Ону тырткан соонда мага-бот суларап кошпаар, чем чиртинмес, кустурар, хол-бут аарыыр, шимчээшкиннери чаңгыс аай эвес апаар, эр-херээжен чоруу баксыраар, психиказы үрелир, оон сээденнеп, чартыктап-даа болур. Психика үрелген соонда, психоз эгелээр, азы дембээрээр, утка чок чулчуруур, караанга чүве көстүр апаар. Ындыг байдалдыг тургаш, өске кижиниң амы-тынынга-даа чедип болур.

Кезек үеде чаңгыс хоранны ажыглап турганындан организм аңаа чаңчыгып, сөөлүнде ол хоранга алыспастай бээр. Ынчангаш аарыг кижилер оон күштүг хораннарны ажыглап эгелээр. Хоранны үзүпкенде сагыш-сеткил ундаралга алзып, муңгарап-деңгереп, кылыктанып туруп бээр болгаш ажыл-агый кылыр арга-шинээзи чок апаар. Иштики органнары аарып, шыңганнары курлуп, ижин-шөйүндүнүң ажылдаары баксыраар. Ол ышкаш ижип турган хораның өске хоранга солуптар болза психикага багай салдарлыг. Берге-дежи берген байдалын аарыг кижилер агаар чедишпези-биле дөмейлээр. Токсикоманияның уржуктары — кадыкка хоралыг, социал айыылдыг (ниитилелге, өг-бүлезинге, долгандыр турар кижилерге). Хоран кижиниң бүгү органнарын, клеткаларын үрээр, ынчангаш кижи чөорту арып-доруп, кежи кургап, саргарып, (өкпе-баар баксырааныындан) халбаргай апаар. Бир дугаарында баш мээзи, нерв системазы үрелир. Кижи хей черге хөлелинчел, шоглегечи, сагыш-сеткили хөй хөлзээшкиниг апарып, сөөлүнде барып утаан-медерелин ышкынып, сээдеңнээр. Ындыг кижилерниң ажы-төлдүг болур салымы чок. Душ бооп төрүттүнүп келген ийи-чаңгыс уруг хоочургай, эминеттимес аарыглардыг болур. Ындыг ажы-төл үр-даа чурттап шыдавас.

Наркоманиядан, токсикоманиядан адырлып алыр аргалары бар. Бистиң чурттуң хоорайларында, ол ышкаш бистиң республикала наркология диспансерлери бар. Ындыг аарыгга алыскан кижилер багай үүлезинден адырлып аар деп ыяк шиитпирни хүлээп алган болза, наркология диспансеринге баргаш, нарколог эмчи-биле ужуражып, байдалын бирден-бирээ чокка чугаалап бергеш, эмнеп, дуза көргүзерин дилээр.

Бо халаптан ажы-төлдү камгалаары чүгле эмчилерниң, милиция ажылдакчыларының херээ эвес. Ол дээрге бүгүдениң херээ. Кижи бүрүзү ооң билири будалып чоруур аныяк кижиже сагыш салып, амыдырал-чурталгазын, салым-чолун сонуургап, частырыглардан чайладып, ажыктыг сүмелерни берип чоруур чүве болза, ол утаан-медерел кирип, эттинер бээр-даа чадавас.

Сонуургааш-даа, эрес-диимин көргүзер дээш-даа, эжин деткиир дээш-даа, чаасканнаа, хөй-даа улус аразынга чорааш, берге байдалга-даа кифе берзиңзе, кажан-даа наркотик, хоран ажыглава, тыртпа, тынма, сыкыртпа!! Ажыглапкан соонда утаан-медерелиң оскунар сен, ооң уламындан аныяк назыныңдан чарлып-даа болур.

Тамара ШИРИЖИК.
Кадык камгалал министерствозунуң кол психиатры.

САНТЕХНИКТЕР

Машина-техника-даа оларда. Хөй каът бажыңнарның суг дамчыдылгазының шугуму, ооң хоолайлары муңгашталыр болза, аңаа дораан чедип тодарадыры чугула. Бо ажылды сантехниктер (чурукта) Владимир Ермолаев, Борис Сарыг-оол, Вячеслав Посохин олар кылып турарлар.

— Тос каът бажыңда муңгашталган хоолайларны барып ажыдар дээш белеткенип тур бис — деп, Борис Сарыг-оол эштериниң мурнундан чугаалап, чорууруңче далажы берди.

Кызыл хоорайның бажыңнарын кышкы үеге белеткээриниче бо сантехниктер, каңнакчылар болгаш оон өске-даа мергежилдиг ажылчыннар ажыл хуваалдазын эртежик кээп алгаш, хоорайның аңгы-аңгы кварталдарынче чоруптулар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ЭРИГ БААРЛЫГ ЭЭЗИНГЕ-ЛЕ КОНЧУГ ЧОРДУ

Утпааныымны бодаарымга, шору апарган турган мен. Үстүү-Шынааның чону Хендергениң Чайлаг-Хемге, Бестиг-Карага чайлаглап үнүп келгеш, каш хонгаш-ла, чайлаг байырлалы эрттирер турган. Байырлал байырлал-ла болгай. Меге хүрежип, аът чарыжы чокка байырлал эртер эвес.

Даргалар аалдардан аржы, быштакты, дүлген эътти чыггаш, ийдир кырындан шоодайларны доңгайтыр тудуп, чонга чажып үлээр чораан. Мен, та кымның холундан ушта чаштаан чүве, чарышка база таварышкан мен. Чүгүрүк аъттарны ынчан Тарбаган-Дагдан чоктаткаш, Бестиг-Карага тыртар турган. 1946 чылдың чайында чайлаг байырлалынга өөнүң ээзинден контр чуржузу дээш чарылган, Херелмаа, Крас-оол деп кыстыг, оолдуг Шыдырбаа угбайның Чүгүрүк-Белдерн барык-ла чааскаан эрте маңнап кээрге, «контр» куну дээш, шаңналын бербээнинге дыка-ла хомудаан мен.

Мунукчузу Ак-Меге Чүгүрүк-Белдерни чавыдактап алгаш, шаңнал манап турда, эки аът ээзиниң човулаңын-даа билбейн, каң суглуун чуура дайналкы дег, бажын савап, оң-солагай холдары-биле черни казып, былгырып, хөөреп турганы ам-даа караамда, дүүнгү чүве ышкаш, көстүп кээр. Кара нүгүлдүң калчаа аажылаашкыны-дыр. Бодап көрүңер даан, чөгенчиг, оода-ла адыгуузун мал чүнү кылыпкан. Ынчангы Хайыракан. Хендерге сумуларының даргалары Сиилиң Ондар, Дордуй-оол Долаан, ооң секретарьлары Сундуй-оол Тюлюш, Хүрбе Ондар суглар та канчап чон баштап турган. Малмаганны, ыт-кушту, кажаа-хүрээни, аът-сигенни «контрлар» дээр кижилер-биле катай көрбестеп турган. Оларның кадайлары, төрелдери, уруглары кижи назынында эң берге чурттап келгенин бодап кээрге, эрткен амыдырал чок ышкаш сагындырар-дыр.

Биче-оол МОНГУЛ-ООЛ.
Каа-Хем район.

АЖЫЛГЫРЫН САЛГАП АЛЫЫЛЫ

Бистиң ада-иевисти Борбак-оол Мөртей-оолович биле Эремаа Чүлдүмовна Күжүгеттер дээр. Ачавыс 74 харлыг, ававыс оон ийи хар бичии, кайызының-даа төрүттүнген хүнү чаңгыс — апрель 10. Чурттап келген чери Сүт-Хөл районнуң Кара-Чыраа суур.

Амыдырал-чурталгавыс бичии эвес эрткенин миннип кээривисте-ле көрүп келдивис. Бисти авам ажылдаар черинче эдертип алыр, бичии дуңмавысты соргазынга улуг аржыыл-биле кээп дүшпес кылдыр так шарып алгаш, сортировка (ол шагда тыва улус дорту-биле сартообка дээр чүве) долгаар турган, а бистер, бичии улус ол тараа арыглаар хол-биле долгаар машинадан төгүлген тараа богун ширбип, база-ла ажылчын күшке санаттынып турган бис. Ынчангаш ол хүннүң кежээзинде кижи бүрүзүнге хоорган кызыл-тас далганын аяк-биле өйлеп узуп, хол-биле быжырган хлебти кескеш, ол хүн ажылдаан шаа-биле деңзилеп бээр чүве.

Ам бодап чорууурувуска шөлде ажылдаан ачам, авым дээш, школада өөренип турар угбаларывыстың хырнын бодааш, авам күжүр мени ажылдаар назы четпээн-даа болзумза, бичии норма чем алырынга киириштирип, бок аштадып турганы ол. Ынчангы ол быжырып турган хлебтиң чаагайын... улуун кайгаар мен! Ававыс кежээ келгеш, бажың ажылын улаштыр-ла кыла бээр: инек саар, сүт хайындырар, хамык кижилерниң иштин-хырнын тоттурар. Оон орайга дээр бистерниң шуптувустуң ойбак-дыдыывыс илер.

Эртенинде база-ла кушлан бажындан шимчеп эгелээр, ол хире күш ававыска кайыын немежип турарын пат-ла кайгаар бис. Чоорту улгадып, шору чүве бодап билир апаргаш, чырык чер кырында не кижи ышкаш үнелиг, хүндүткелдиг кижи чок, иевистиң бисти дээш төп чораан ажыг дериниң ажалын кажан-даа эгидип шыдавас, бүгү назынывыста аңаа өрелиг бис деп чүвени ыяк билген бис.

Бир оол дуңмавыс 8 харлыг турда, ачывыс бичии хол кадыыры сыптап бергеш, таптааш, чаңынга тургузуп алгаш, сиген кезеринге ыяк өөреткен. Тос харлыг тургаш, оозу ёзулуг колхозчу болуп, улуг улус-биле ден чыгыы ажылдап турган. Ачавыс-даа кежээ-ле ажылдаар кижи, сес айдан кара чааскаан сигенни хол-биле кезип эгелээш, 9 айда кажаа-хоразы-биле катай 40 тонна сигенни төрээн колхозунга белеткеп берип турганын ам-даа утпаан бис. «Шаг шаа-биле турбас, чавыдак когу-биле турбас» деп тыва улустуң үлегер чугаазында ышкаш, бистер өзүп-мандып, ада-иевистиң холун аралчып эгелээн бис. Өске техника күжү ажыглавайн, чүгле хол-биле сигенни кезип, хөпээнип, аът-биле сөөртүп тургаш, сараат салып, чүгле өг-бүле звенозу тургузуп алгаш (7 кижи составтыг: ачавыс, ававыс, авым, угбам, честем, мен, менден биче дуңмам) төрээн совхозувуска чылдан-чылче эвээш эвес тонна эки шынарлыг мал чем-суурун белеткеп берип келдивис. Бир катап 100 тонна сиген белеткээр хүлээлге алгаш, ону 127 тоннага күүсеттивис. Бистерниң ынчаар эки ажылдаан чылдагаанывыс чүдел дээрге, бистиң ачавыс, дагдыныкчывыс Күжүгет Борбак-оол Мөртей-ооловичиниң билдилиг удуртулгазы деп чүве билдинигир. Ачавыс пенсия үнгеш-даа дыштаныры бодавайн, байгы-ла күжүн чүгле ажылга ажыглап чорааш, 1988 чылда аар ажылдан кырган кижиниң караанга хан баазыышкынны доктаап, чырык хүннүң херелин көөр салым чок бооп, согурарганда бээр ам 2 чылдың иүүрү бооп тур. Эмчи дузазы чүү-даа болбааны хомуданчыг. Ачавыс согур артып-даа калза, ооң биске шаңнаан өөредиин, дуржулгазы бистер-биле кады чурттап арткан.

Ачавыс бажың чанында огород кажаазынга хоо-тараа деп ийи чүзүн чиңге-тарааны тарып өстүрүп, район болгаш республика делгелгезинге киириштирип турганын чон билир. Шынап-ла, бистиң ачавыс Борбак-оол Мөртей-оолович ышкаш, чүгле кызыл холу-биле бүгү назынында ынчаар ажылдаан кижи ховар-ла боор. Бистиң Кара-Чыраа суурнуң бажыңнарының таваан салып эгелээн кижи база ол. Ынчангаш ававысты хөй уруглалыг эки ажылчын дээш орден, медальдар-биле каш удаа шаңнап-мактап, ачавыска Күш-ажылдың Кызыл Тук орденин, «Күш-ажылдың хоочуну» медальды тывысканы бистерге канчаар-даа аажок улуг өөрүшкү.

Ававыс чеже-даа назылаан болза, бистерниң уругларывыска идик-хепти тыва угулза киирип тургаш, даарап, бичии бопук идиктер кылып каарын ам-даа чон кайгаар. Ынчангаш-ла боор, бистиң уругларывыс Хензина, Седемаа суглар шупту ававыс ышкаш, шевер, даараныр, аргыттынар болган.

Буяныг кырганнарывыска моон-даа соңгаар каң дег кадыкшылды, узун назынны ам-даа чурттап эртеринин күзедивис. Ынчангаш хүндүлүг ада-иевиске турасаал белек кылдыр моон адаанда одуругларны баралгадыр-дыр бис.

Авам биле ачам силер кады чурттааш,
Аас-кежиин ажы-төлге шаннадыңар.
Ам бо хүнде, кижилер бооп өзүп келгеш,
Алдын холдут, ада-иеэ сөгүрдүвүс!..

Тамара, Биче-оол КҮЖҮГЕТТЕР.
Ак-Довурак хоорай.

БОТ-ИДЕПКЕЙЛИГ БОЛУРГА

Школа болгаш амыдырал

Тываның школаларының барык шуптузун эргий кезээн мен. Даштыкы, иштики хевириниң талазы-биле школа бүрүзүнүң бот-боттарынга дөмейлешкек-даа, дөмейлешпес-даа чүвези бар. Ынчалза-даа аңгы-аңгы школалар боттарынга хамаарыштыр ылгалдыг онза байдалдыг болур. Ол школа директору кандыг болдур, оон дорт хамаарылгалыг. Директор мораль-политика, эртем-методика, культура-тактика талазы-биле туруштуг, мергежилин доктаамал бедидип чоруур, организакчы ажыл-чорудулгалыг болза, өөреникчилер, ада-иелер, хөй-ниити-биле быжыг харылзаалыг болуп, чогумчалыг болгаш үре-түңнелдиг чедиишкиннер боттанып келир.

Кандыг-даа школада бот-идепкейлиг, организакчы башкылар, кижизидикчилер бар. Оларга чүгле үе-шаанда деткимче, дуза херек. Черле ынчаш, «хереңгилиг» ындыг башкыларны чогуур шаанда эскерип, оларның ажыл-херээн деткип, баштайгы ачы-дузаны чедирер кижи школа директору болур. Ооң деңнели чогум кайы хире болурул дээрзин педагогикага ам-даа хемчээп көрбээн. Ону чүгле херек кырында ажылдан көрүп эскерер.

Ынчаар бот-боттарын билчип, деткижип чоруур директор биле башкының чижээн көргүзүкседим. Тес-Хем районда Самагалдайның долу эвес ортумак школазының директору Мөңге Чамзыевич Чамзырың-биле ол-ла школада күш-ажыл башкызы Эмзимаа Хүлеровна Намзал олар ындыгларга хамааржыр. Эмзимаа Хүлеровна школага, партия, совет ажылдарга үр чылдарда ажылдап келген дуржулгалыг башкы. Ынчалза-даа ол школага күш-ажыл кичээли башкылап чорбаан.

Төрүмелинден уран-шевер кылдыр чаяаттынган аайы-биле уругларга күш-ажыл кичээлдерин солун кылдыр эрттирип, хол-биле кылыр ажылдарга уругларны өөредип турар үлегерлиг башкы болу берген. Башкының онзагай талазы чүдел? Чогаадыкчы ёзу-биле ажылдап турарында. Кичээлдерин программа ёзугаар эрттирбишаан, национал хеп-сын аймаа даараарының, аъш-чем белеткээриниң методиказын чогаадып тургузуп турар.

Даштындан көөрге оожум, боламчалыы хүрең арын-шырайындан илден, ёзулуг-ла Эрзин кыстарының чиңгине төлээзи, чугаазында илези кончуг бир-ле аялгалыг, эш-өөрүнүң чедимчелиг эки арга-дуржулгазын шиңгээдип ап чоруур бо башкы солун чүвеже чүткүлдүг. Кызыл хоорайның школаларының шуптузунга барып, күш-ажыл башкыларының арга-мергежили-биле таныжып, республика чергелиг семинар-курстарга лекция номчуп, оларга идепкейлиг киржип келген. Школачы кыс уругларга чаңгыс аай хепти Эмзимаа Хүлеровна чогаадып дааран. Ону республика школаларынга тарадыр деп турар. Ооң-биле чергелештир тыва тоннар, хеп даараарының методиказын башкыларга дуза кылдыр бижип дооскан.

Самагалдайның долу эвес ортумак школазының школа чанында участогун көрээли. Ону база-ла Эмзимаа Намзал удуртуп турар. Шынында участоктарны биология башкылары башкарар боор чүве болгай. А Э. Х. Намзалдың билиг-мергежили аңаа таарыжыр болганы олдур.

Эрткен өөредилге чылында часкы, чайгы практиктиг ажылдарны ортумак класстарның өөреникчилери-биле кады ол сүмележип, кылып келген. Участокту долгандыр аянныг херимнээн. Программада көрдүнген культураларның шуптузун аңаа тарып олурткан, уруглар оларны ажаап чайлаан. Участоктуң продукциязын сайгаргаш, артканын өөреникчилерге чем кылдыр шыгжаан. Участоктан школага 700 рубль орулганы киирбишаан, 2 тонна ажыг картофельди ажаап берген. Уруглар 500 килограмм капустаны ажаап алган. Өөредилге чылының дургузунда өөреникчилерге чем кылдыр четчир морковьту, свёкланы, укропту, согунаны столоваяга белеткеп берген.

80 олуттуг эрги школаның бажыңында Эмзимаа Хүлеровнаның «өргээзи» бар. Шынарлыг септеттинген бо бажыңда кухня, зал, күш-ажыл кичээлдериниң кабинеди, продуктулар, дериг-херексел шыгжаар өрээлдер бар. Бажың күш-ажыл кичээли эрттиреринге таарыштыр дериттинген.

Эмзимаа Хүлеровна Кызыл, Киев хоорайларга үш-күү класстың повар-кондитери, аргыкчы деп мергежилдерни чедип алган. Чедиишкиниг ажылдаарынга дузалаар болгаш чугула методиктиг үндезин болур дидактика материалдарын ол боду белеткеп ап турар.

Э. Х. Намзалдың саналын ёзугаар школа чанынга теплицаны тудуп тургузарынга школа директору боду дорт киришпишаан, башкыларны, ажылчыннарны, өөреникчилерни, ада-иелерни дузалаштырган. Ажылдың үре-түңнелдии ону даг-дыныш алган кижиниң харысалгалыындан дыка хамаарылгалыг. Мөңге Чамзыевичиниң күш-ажыл өөредилгезинге киржилгези дорт. Ону шагдан бээр билир мен. Хүлээнген ажылынга онза сонуургалдыг болгаш чогаадыкчы ёзу-биле ажылдаар хөөннүг, кызымак кижи. О-Шынаа ортумак школазының директору турда, аңаа база барып чораан мен. Ынчан өөредилге үези чүве. Школачыларның кеттингениниң арыг-шеверин, чурумнуун, интернат биле школаның өрээлдериниң, класстарының арыг-силиин дораан эскерген мен. Сеткилге безин сергенчиг болур чораан. Ол школа республикага дээре школаларның бирээзи турган.

М. Ч. Чамзырының амгы ажылдап турар школазының эжиин ажыткан дораан кижи өл постү кээп базар. Ол дээрге коридорну чапсар санында өл пөс-биле чодуп, аштап турарының демдээ-дир. Ханада улуг стендини көрүп турарга, ында чаңгыс-даа артык чүве чок, өөредиглиг, кижизидилгелиг кылдыр шимеп каан. Ол школага өөренип чораан, амгы үеде атсураглыг кижилерниң чуруктарын делгей аскан... Бо школа республикада хоочун болгаш өөредилге, кижизидилге талазы-биле дээре школаларның бирээзи. Ук школаның арга-дуржулгазын өөренип, аңаа баарын школаларга сүмелеп болур.

Кол-ла чүве — бот-идепкейде дээринде уңур-ла бар. Чогаадыкчы сагыш-бодал шупту директорларда эвес болдур ийин. Өөредилгениң шынары, кижизидилгениң бедик деңнели, интернаттың, школаның арыг-шевери, класстарның, кабинеттерниң дерилгези, башкылаашкынның бедик арга-дуржулгазы, өөредилге-бүдүрүлге бригадаларының чедиишкинниг ажылы, хөй-ниити болгаш ада-иелер-биле, албан черлери, организациялар, бүдүрүлгелер, ажыл-агыйлар-биле харылзаа, хуралдарга үнелиг санал-онал, негелде, шугумчулел — бо бүгү шупту директорнуң ажыл-чорудулгазындан хамааржыр.

Школа коллективиниң кежигүннериниң иштинде хоорук, оспаксырак сеткилдиг, каржы-хажагай кижилер чок. Дөгере-ле хып дээн назы үезинде башкылар. Коллективтиң мынчаар найыралдыг, эптиг, дидим ажылдаарынга дегүмчени директор боттандырып турар дээрзинге чигзиниг чок. Даштындан көөрге оожум ышкаш сагындырар бо кижи херек кырында ажылгыр, шимченгир, организакчы, бот-идепкейлиг, эки чүвени күзеп, дилеп чоруур педагог болур.

Моңгуш ДАМДЫНЧАП.
Башкылар билиин бедидер институтта кабинет эргелекчизи.

ЧАРЛААЛДАР БЮРОЗУ

«Бистиң Кызылывыс» деп байырлалга тураскааткан байырлал концерттери 1990 чылдың октябрь 7-де Тываның хөгжүм-шии театрынга болур:

14 шакта—Кызыл хоорайның бичии уругларының уран чүүл коллективтериниң концерти;

19 шакта—Күрүнениң «Саян» ансамблиниң, «Тыва» аас чогаал ансамблиниң, «Чалыы назын» эстрада-цирк бөлүүнүң артистериниң киржилгези-биле байырлал концерти.

Билеттерни театр кассазында садып турар.

• • •

Кызыл хоорай Советиниң шиитпирин ёзугаар тургустунган № 9 депутаттар бөлүү № 1 ортумак профтехучилищениң бажыңында ажылдап турар, адрези: Кызыл хоорай, Салчак Тока кудумчузу, бажың № 14, башкылар өрээли, телефону 3-03-95.

Сонгукчуларны среда хүнүнде 16 шактан 18 шакка чедир хүлээп алыр.

Депутаттар бөлүүнүң составында Тыва АССР-ниң улус депутаттары Б. С. Нечаев, М. С. Козлов, Кызыл хоорайның улус депутаттары И. Д. Самдан—№ 98 округ, В. Г. Релькин—№ 99 округ, О. В. Иванова—№ 100 округ, Н. С. Туренко—№ 101 округ, Н. Н. Ужечкин—№ 102 округ, В. С. Григорьева—№ 103 округ, М. И. Цура—№ 104 округ, Е. У. Лоовай—№ 105 округ, Л. П. Рожкова—№ 106 округ, Л. Ш. Оюн—№ 107 округ, Д. Х. Дан-Сюрюн—№ 108 округ, А. П. Куксин—№ 109 округ, В. П. Козловский—№ 110 округ, В. Д. Глазунова—№ 111 округ.

• • •

Көдээ ажыл-агыйй техниказын болгаш автомашиналарны 1991 чылда септээр талазы-биле ажылдар планын «Тыва агросервис» каттыжыышкынының септелге-техниктиг бүдүрүлгелери тургузуп эгелээн. Ынчангаш Тыва агроүлетпүр эвилелдиң бүдүрүлгелериниң болгаш совхозтарының удуртукчулары боттарының көдээ ажыл-агыйы техниказын база автомашиналарын септедир база техниктиг хандырылгазын кылыр талазы-биле керээлерни **1990 чылдың октябрь 10-га чедир чарган турар ужурлуг.**

• • •

Кат-чимис болгаш ногаа аймаан болбаазырадыр талазы-биле технологту, бараан башкарар ажылдакчыны, чүдүрүкчүлерни, ногаа аймаан аңгылап арыглаар херээжен ажылчыннарны, склад эргелекчизин, бичежек складтар эргелекчилерин, слесарь-сантехниктерни, одакчыларны, бараан чорудуп бээр ажылдакчыларны, вахтерну, секретарь-машинакчыны Тыва АССР-ниң Садыг министерствозунуң Кызылда садыг баазазы ажылче чалап турар. Ол ышкаш хүүзүнда практиктиг ажылга өөренир бичежек складтар эргелекчилерин база чалап турар.

Ай санында болгаш чылда ажылдың түңнелдерин барымдаалап немелде акша шаңналы бээр.

Ажылдаар черинге албан черниң автобузу-биле чедирер, ында магазин, столовая, эмчелге пунктузу ажылдап турар.

Садыг баазазының адреси: Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, бажың № 25, телефону 4-16-45.

ССРЭ-ниң Медицина эртемнериниң академиязының академиги, ССРЭ-ниң Кадык камгалал министерствозунуң трансплантология болгаш кылымал органнарның эртем-шинчилел институдунуң удуртукчузу В. Шумаковтуң кабинединге аңаа эвес спортчу команданың кежигүннери чоокта чаа чыылган. Чүрекке кезип эмнээшкинни кылдырткан болгаш чүрээн солуп, ооң экирткен сес спортчулары 90 чылда Европа оюннарының чедиишкиннериниң дугайында академикке чугаалап бергеннер. Ук маргылдаалар Францияның найысылалы Париж хоорайга чаа доозулган. Маргылдаалар бүгү делегейге улуг сонуургалдыг болдурган: аңаа кирипкен 200 кижи чүрек солуушкунун кылдырткан турган. Оларның иштинден 11 кижи Европа чурттарындан болгаш АКШ-тан келген. Витебск хоорайның чурттакчызы 17 харлыг Андрей Лященко делегей маргылдааларынга 100 метр хемчээлге чарышкаш, алдын медаль-биле шаңнаткан, а Свердлов областың Красноуральск чурттуг 50 харлыг Николай Гусев хүлер медальдыг чанып келген. Маргылдааларга оларның-биле кады киржип чораан спортчулар база төлептиг ойнааннар.

Ужуражыышкын үезинде Олимпий командазының кежигүннери чурукка тырттырган, кубокту олар Париждең эмнелге черинге эккелгеннер. Чүрекке 37-ги кезип эмнээшкинни ол хүн кылган академик В. Шумаков болгаш делегей маргылдааларының үезинде спортчуларның кадыкшыл байдалын хайгаарап чораан профессорлар А. Хубутия, Э. Казаков олар спортчулар-биле кады чурукка тырттырганнар.

— Чүректи кезип база солуп эмнээриниң методиказын бистиң институтта ажылдап кылган. Ынчаарга кезип эмнээшкин кылган сөөлүнде, ылаңгыя ынчаар эмнеткеннерниң кадыкшылын быжыктырар талазы-биле бирги черге ниң сорулгазы — оларның күш-шыдал болгаш социал камгалалын хандырары болур. Ынчаарга спорт маргылдааларынга оларның киржири кезип эмнеткеннерниң шуут кадык болурунга бүзүрелин, ынанышкын ылаптыг быжыглап турар деп, академик В. Шумаков чугаалаан.

ЧУРУКТА: академик В. Шумаковтуң (ортузунда) кубокту тудуп алган турары (солагай талазындан он талаже) эмчи Аркадий Кормер, Саранск чурттуг Алексей Автейкин, Кокчетавтан келген Алика Хасенова, Ленинград чурттуг Владимир Литвиненко, делегей маргылдааларының чемпиону Андрей Лященко, эмчи Анзор Хубутия, Иваново хоорайдан келген Борис Нестеренко, Москва чурттуг Александра Шалькова, Волгоградтан келген Виктор Манаев, делегей маргылдааларының хүлер медалын алган Николай Гусев, эмчи Эдуард Казаков.

З. ХРОМОВА.
А. ЯКОВЛЕВТИҢ фотозу.

Ажыы-биле чугаалажыыл

ТУСКАЙ ПТУ АЗЫ ШКОЛА ХЕРЕК

Чогаалчылар, журналистер, шагдаалар дээш, кандыг-даа мергежилдиглер корум-чурум, кем-херек үүлгедиглериниң дугайында солуннарга бижип турарлар, а башкылар огулуг чүнү бижээнил? Үе бо хире дойлуп, дүвүреп, диңмирел, эриин ажып турда, шоолуг-ла хөңүвейн, кулакты кыскаш, кудурукту мунгаш олурарывыс ол бе? Корум-чурум үрепки дег элээдилерни бир дугаарында башкы кижи эскерип каар. «Берге» өөреникчилерни школа, ада-ие, хөй-ниити демнешкеш безин, чалажы бээр, ылаңгыя бүгү ниитиниң ортумак өөредилгезин амыдыралга боттандыра бергенинден эгелеп ниити билиг болгаш профессионал училищелерде корум-чурум көскүзү-биле баксыраан. Бичии кижилер клазынга демир-үжүк, карандаш чажыра тудуп, ону ажыглап чанчыга бергеш амдажааш, берт, тон оорлап эгелээш, оон ам квартира, мал оорлаашкынынче, үптээшкинче шилчиир. Районнуң назы четпээннер комиссиязында учётта киргеннерде үш, дөрт-даа удаа оор, хулиган херекти үүлгеткеннер бар. Хемчег, кеземче дээштиг эвес боорга, бүдүү амдажып, клазынга өөренген боор, ат чодуп олургулаарлар бар.

Клазынга, школага, хөй-ниити черлеринге сагылга-чурум үрекчилери база-ла хамыкты халактадыр. Школадан үндүрүптер бе дээрге, оон-даа дора кем-херекти үүлгедиптир болурундан сестип корткаш, өөредилгези, чуруму кайы хире-даа багай болза, парта артынга үе эрттирип, өскелерге шаптыктап турарлар. Чаңгыс хедер тенекпей безин бүдүн классты болунун аайынга киирип ап болур. Ындыгларда ажылдаар-даа, өөренир-даа күзел, чүткүл чок. Ынчап чоруй школадан, өг-бүледен чоорту оспаксырап, тоңап эгелээр. Ажылдааш, ажылдай албас, удуртукчулар ындыгларның хирезин көргеш, ажылга албас. ПТУ-ларга баргаш, аңаа база ижигир чадап каар азы кежээки школага бижиткен аттыг боор, аңаа база-ла барбас, оон дезер. Азырадыкчы хөөннүг ада-иезин, улугларның сөзүн орта дыңнавас, билип кызыы, дазыгыышкыны четпес болур. Тояр, огулуг кылыр чүүлдер тыппайн, социал байдалдар-биле ускүлежип, түреп келгеш, херек эрттирип чораан ас азы шааланчак кижилер-биле холбажыр. Оорланыр, чок-ла болза кем-херек үүлгедиинче оруктү тып алырлар. Ындыгларны кем-херек үүлгеткелекте, профилактиктиг хемчег ап, ажыл биле өөредилгеге чоруур, шериглиң тудуг батальону хевирлиг, оон-даа ырак эккиткен, дузалал ажыл-агыйлыг тускай кижизидер школалар, ПТУ-лар негеттинип турар. Ол дугайын «Правда», «Учительская газета» солуннарже бижигилээн мен. Школадан үндүрткен өөреникчилерге тускай кижизидер хаалгыг тыва ПТУ азы школа ажыдып болур арга бар-дыр. Шенелде өөредилге-кижизидилге чери-даа болгай-ла. Ажылчыннарның бүдүрүлгеге негелдезин барымдаалап тудугнуң, ногаа өстүрериниң, дааранырының-даа дижик тускай училищезин азы школазын организастаза чул? «Күш-ажыл — эң эки кижизидикчи» дижир ийик бис.

Карель АССР-де тускай школаның дуржулгазын барып таныжып, өөренип, ажыглап болгай. Мергежилдиг ажылчыннарны шыдаар шаавыс-биле көвүдедиил! Тывавысты бедиктерже хөгжүдер күчү ол. «Хемчик» совхозтуң рационализатор, бот-тывынгыр конструктор, артист, мурнакчы механизатору Мартан-оол Чалзанович Саая-биле бадыткал кылдыр таныжаалы. Ол беш класс доосказ-ла, угбазының сүмези-биле Балгазынның ПТУ-зун доосказ, ам төлептиглерниң, удуртукчуларның бирээзи болуп, бүгү Тывада азы билдинген, сураглыг, чедиишкиниг ажылдап чор. Кажаа көржеңи аштаар тускай машина чогаадып алгаш, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн каш катап улгаттырды, камналгалыг болду. Ёзулуг бедик мергежилдиг, ажылынга бердинген механизатор болуп, бут кырынга быжыг турупту. Чудей-даа чыдып калбады, часпады. Амыдыралдың чымыжынче эрте шымнып, ортумак эртемни бот-өөредилге-биле чедип алды. Аңаа чону чоргаарланыр, хүндүткелдиглерниң бирээзи, депутат.

Ынчан ПТУ-лар амгызы дег ортумак эвес турган. Аңаа каш-даа класстыг кижи кирип өөренип болур, а ниити билиг школазының өөреникчилеринде каржызы-биле корум-чурум үрээлерин сагынмадым. Өөренместер безин дужунда мүнчүлүп чоруурлар. Ам деңшилге биле кады чонаун негел деп, херегдели база улгаткан-дыр.

Тускай ПТУ-ну азы школаны ажылдарының чугулазы амгы үеде улам күштелген. Хоорайны, көдээни сагылга-чурум үрекчилеринден дүвүрээзинден костап алырда, мээң саналдааным өөредилге чери улуг рольдуг болур дээрзинге бүзүрээр мен. Баксыраанывыс чылдагааны өөреникчилерниң угаан-медерелиниң бир янзы өзүлдезинде, школаларның материал-техниктиг баазазының хожудап калганында.

Чамдык школалар ийи, үш ээлчеглиг, көдээ школаларда актовый залдар чок болгаш шугум чыскааллары-биле кызыгаарлаттынып, ниити өөреникчилер коллективиниң хуралдары, лекциялары, мөзү-шынар кижизидилгези ада-чайгаарлаашкынында. Харысалганы өөреникчилерден эвес, башкылардан негевишаан, башкылар ортузунда демнежилге эң кош. Как. Араганы ада-иези бак үлегер, салдары, видеофильмнерниң өөредиги наркоманнарның, токсикоманнарның хайхалавы, ниити культураның чавызы ада-иелерни төлүнүң үүлгедип дээш штрафтаарындан коргары бак үүлгедиглерни ам-даа чажырып чанчыкканы дээш, чылдагааннар-ла эндерик. Ону ажып эртериниге үе, ажыл-херектер негеттинер. Хамык бактың дазылы «берге» өөреникчилерни аңгылап алыр тускай школа, ПТУ чогуувуста.

Мээң бодалдарым, саналдарым мындыг-дыр, а башкыларның, номчукчуларның бо корреспонденцияны сайгарарын кызыдып көөрүнерин улуу биле күзедим.

Ленов ХЕРТЕК.
Кызыл район.

АЖЫТСА

Сергей Бадыраанын «Ыры херек бе?» деп материалында бижээн чүүлүн номчааш, ону деткип, бисте, ылаңгыя тыва школаларда, садиктерде, музыка школаларында болгаш уран чүүл бөлүктеринде ыры чединмезин билип тур бис. Ылаңгыя, тыва улустуң ырыларын, кожамыктарын күүседип чоруур аныяктар хамаанчок, улуг кижилеривис эвээжээн. Чылдагааны чүдел? Тыва культуравысты үнелеп, сайзырадып шыдавазывыста боор деп бодаар мен. Садиктерге ажы-төлүвүстү орус дылга, орус ырыларга өөредирин кызар болгай бис, ылаңгыя хоорай чурттугдар ээн. Школаларга база ыры кичээлдерин колдуунда-ла Кабалевскийниң арга-методу-биле өөредир дээш туруптар бис. Ынчап кээрге, тыва ырларывыс хөгжүм херекселдеривис кыдыында артып каар. Хомус, игил, бызаанчы, лимби, чадаган дээн ышкаш бистиң ада-өгбелеривистиң ойнап чораан хөгжүм херекселдерин кымнар ойнап чоруурлары ыл?

Ынчангаш мээң саналым болза, тыва хөгжүм херекселдеринге бижиттинген ырыларны аялгаларны нептередири биле уругларның уран чүүл школаларынга тыва хөгжүм салбырын район бүрүзүнге ажытса. 1989 чылда А. С. Тановтуң эге класстарга бижээн ыры номун колдуунда шуптуу школаларда ажыглап турары бис шын болгай. Бичии уругларга ырылар хөй, бодум ыры бижииринге сундулуг болгаш билир мен. Солаан Базыр-оол, Бегзи Каадыр-оол, Кан-оол Баазан-оол, Борис Чамбыт, Григорий Базыр, Борис Сайын болгаш оон-даа өске бот-тывынгыр композиторларывыстың бичии чаштарга бижиттинген чараш ырылары Культура министерствозунуң шыгжамырында бок болуп чыдып турар-ла болгай. Харын-даа 1986 чылда «Аялга» деп ыры ному үнду. Ынчалза-даа ында колдуунда-ла моон мурнунда «Өреннң Тыва», «Төрээн черивистиң ырлары» деп номнарга үнүп каапкан эрги ырыларны катап үндүрүп каарга, чаа эвес, эпчок боор чорду. Шыгжамырда бот-тывынгыр композиторларның чырыкче үнмээн ырыларының оларның оруунга үндүргени болза дел кижи бодай бээр чораан. Ынчангаш С. Бадыраның «Ыры херек бе?» деп материалынга хамаарыштыр чаа ырылар чыындызын белеткеп тура, моон мурнунда парлалгага үнүп каапкан ырыларны катаптавазын дилээр апаар. Ыры, шынап-ла, кижи бүрүзүнге херек. Чаа ырыларны уран чүүл коллективтери, ыры-хөгжүм ансамбльдери, садик, школалар дээш, кижи бүрүзү четтикпейн манап турар.

Николай ЧАМБАЛ.
Бот-тывынгыр композитор.

телевидение

ОКТЯБРЬ 2

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.30 Мультфильм. 8.45 «Улуг чапсар». Уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 9.55 И. Л. Андроников. «Улуг зал дугайында сактыышкын». 1..25 Уруглар шагы. 12.25 Коллаж. 12.30 «Үе». 13.10—13.25 «Ол болган... болган...» 15.45 «ТелеЭКО». Журнал. 16.15 «Вишнялар чечектелип тур». Телефильм. 17.15 Цирк артистериниң концерти. 17.30 Уругларның ниити ыры коллективтериниң конгрези. 18.00 Политиктиг чугаалар. 1990 чылдың август айда Челябинскиге болган хөлзээшкиннерниң чылдагааннарын тывары. 19.00 Чугула интервью 19.10 Э. Элгар. 19.25 Дипломатчы эвес чугаалар. 19.50 «Улуг чапсар». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 21.00 «Үе». 21.30 — 23.30 «Сөс». Литературжу уран-чечен программа.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 Бисти долгандыр турар хүрээлел. 1 класс. Шупту мергежилдер херек. 8.55; 9.55 Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.05 Француз дыл. 1-ги чылы. 10.05 Француз дыл. 2-ги чылы. 10.35; 11.35 Хөгжүм. 6 класс. Н. А. Римский-Корсаков. «Садко». 11.05 Бистиң садывыс. 12.05 «Кежээден дүн ортузунга чедир». Уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 13.10 Ритмиктиг гимнастика. 13.40 — 16.00 «Хуула аас-кежик». Уран-чечен телефильм. 1-2 серияларлары. 17.00 Удмурт АССР-ниң Күртелерадиозу. «Долаага алган кижи». 17.25 «Хоруглуг хоорай». Эртем-тайылбырлыг фильм. 3-4 серияларлары. 18.30 «Үе».

КЫЗЫЛДАН

19.00 «Азия тевү». Информас-публицистиг программа. 19.45 Медээлер. 19.50 Чарлаалдар.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

КЫЗЫЛДАН

20.15 «Көдээ амыдырал». «Төгериг стол».

МОСКВАДАН

21.30 Коллаж. 21.35 ССРЭ-ниң Дээди Советиниң сессиязында. 22.35 РСФСР-ниң Дээди Советиниң сессиязының XVII демдеглели. 00.35 — 02.00 Хоккей. ССРЭ чемпионады. «Динамо» (Москва) — «Химик».

ҮШКҮ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

19.00 Дагестан АССР-ниң Күртелерадиозу. «Ырла, ашуг». 19.15 Бурят АССР-ниң Күрүнениң «Байкал» ыры, танцы ансамблиниң концерти. 20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.45 — 21.30 Теннис. Делегей турнири. «Крафт дженерал фудс». Херээженнер.

КИНО

ОКТЯБРЬ 2-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Витебское дело» 9.00, 13.10, 17.20 **«Барышни из Вилько»** (2 сериялыг, Польша) 11.00, 15.10 19.20. **Видеозалга: «Плохой Ниньзя»** 9.40, 13.20, 17.40. **«Смертельный город»** 11.40, 15.40, 19.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Тайна жителей Луны» 9.00 12.30 **«Иван да Марья»** 10.40 14.10 **«Полуночный голос»** 16.00, 18.00 20.00 (узаткан) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Бог-Дичи» 13.30, 15.20, 17.10, 19.00 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Петух не запоет» 14.00, 15.40, 17.20, 19.00 (узаткан) шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: «Торможение в небесах» 17.30, 19.20 шактарда.

«Шын» солун редакциязының администрациязы, профэвилел комитеди, бүгү коллективи редакцияның хоочуну пенсионер

Антонина Николаевна
АРЖАКОВАНЫН

хенертен мөчээнин дыңнатпышаан, оон чоок кижилеринге болгаш төрелдеринге ханы кажыыдалын илергейлеп тур.

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

Индекс 54241.

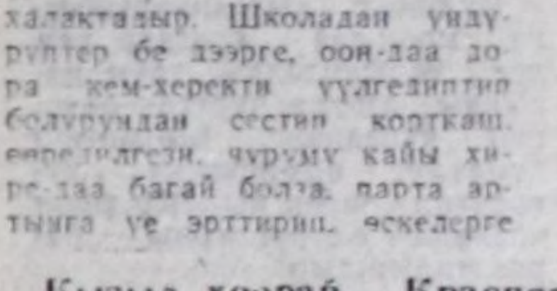

Редакторнуң оралакчызы
А. С. ДЕМБИРЕЛЬ

ТЕЛЕФОННАРЫ ◆ редактор — 3-43-34 ◆ оралакчылары — 3-33-91, 3-34-17 ◆ приемная — 3-34-26 ◆ харысалгалыг секретарь — 3-34-92 ◆ оралакчылары — 3-45-93 Килдистер ◆ партийжи амыдырал — 3-36-82, 3-36-25 идеология — 3-34-57 ◆ совет тургузуг — 3-34-98, 3-41-23 ◆ үлетпүр — 3-34-49, 3-36-73 ◆ агроүлетпүр — 3-41-16 ◆ культура — 3-39-15 ◆ информация — 3-37-11 ◆ чагаа килдизи — 3-39-03, 3-34-39 ◆ очулга — 3-34-93 корректорлар — 3-37-11 ◆ үндүрүкчүлер — 2-27-41 ◆ солун келбейн барганда — 2-32-75 ◆ бухгалтерия — 3-43-41.

Чылда 300 катап үнер
Хемчээли 2 парлалга чаазы
Тиражы 28000 ака

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы Кызыл Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1

Чагыг № 501.